

2 Apibrėžiamųjų būdvardžių aprašo perspektyva

Rolandas Mikulskas

2.1. Kognityvinė apibrėžtumo samprata

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos skyriuje „Apibrėžtumas“ (Valeckienė in: Ambrazas, red., 1994: 174–177) ši kategorija išimtinai siejama tik su įvardžiuotinių ir paprastųjų būdvardžio formų priešprieša. Vadinasi, apibrėžtumas laikomas būdvardžio kategorija.

Apibrėžtumas nėra lietuviams savaime suprantama sąvoka. Tačiau iš karto galima pasakyti, kad su šia sąvoka sietini ne tik įvardžiuotiniai būdvardžiai, bet ir parodomieji įvardžiai. Inherentiškai apibrėžtumas būdingas ir tikrinių vardų kognityviniam modeliui. Tas pats pasakytina ir apie asmeninius įvardžius. Neapibrėžtumo rodikliais lietuvių kalboje eina vadinamieji santykiniai kvantifikatoriai. Šiuos reiškia įvairūs su kvantifikacijos sąvoka siejami įvardžiai. Vieni jų (pvz., *vienas, toks, kažkoks*) išskirdami iš esinių klasės tam tikrą poklasį, diskurse funkcionuoja kaip egzistenciniai kvantoriai, kiti (pvz., *kiekvienas, bet kuris*) nurodydami į (laisvai pasirenkamą) tipišką klasės atstovą suponuoja visumos sąvoką, taigi ir sąsają su visumos kvantoriumi (*visas, visi*). Santykinai neapibrėžtą kiekį kalboje gali reikšti ir kitos kalbos dalys (plg.: *Susirinko DAUGUMA klasės, Vaikas nugėrė KAŽKIEK pieno*) ir netgi kilmininko linksnio predikacija (vadinamas dalies kilmininkas, plg.: *Atsikandau OBUOLIO*).

Lietuvių kalbos gramatikoje nėra ištirta, kiek ir kokiais atvejais apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo žymėjimas kalboje yra privalomas. Tiriant su apibrėžtumo kategorija susijusias gramatikos problemas, regis, pravartu būtų remtis kanoniniu šios sąvokos apibūdinimu. Jį konstruoti reikėtų remiantis šiuo atžvilgiu tipinės kalbos modeliu, t. y. tokios kalbos, kurioje apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo žymėjimas yra privalomas. Pažvelgę į tokių kalbų gramatikas, matysime, kad apibrėžtumo kategorija jose išimtinai siejama su daiktavardine fraze.

Koks yra kognityvinis apibrėžtumo kategorijos egzistavimo kalboje pamatas? Visoms kalboms svarbi skirtis yra tarp tipo ir konkretaus pavyzdžio (angl. *type vs. instance*), pavyzdžiui, skirtumas tarp veiksmo tipo

ir konkretaus veiksmo, tarp daikto tipo ir konkretaus jo egzemplioriaus. Ši skirtis tarp tipo ir jo instanciacijos lietuvių gramatikose, regis, menkai išryškinta, ja nesiremiama sprendžiant konkrečias gramatikos problemas. Kalbos sakiniais, išskyrus specifinius atvejus, paprastai profiliuojami¹ konkretūs tikrovės esiniai. Šie esiniai, be abejonės, implikuoja atitinkamų tipų deskripcijas (semantines schemas). Suprantama, kad tiek tipams, tiek ir konkretiems jų pavyzdžiams įvardyti vartojami tie patys žodžiai. Tradiciškai suprantama apibrėžtumo sąvoka aprėpia skirtis „daikto tipas vs. konkretus daiktas“ (tipo instanciacija) ir atitinkamai – „daiktavardis vs. daiktavardinė frazė“ (angl. *noun vs. nominal*)².

¹ Lietuvių kalbotyros tradicijoje terminai *profilis* resp. *profiluoti* nėra plačiai vartojami, jų apibrėžtys nėra lengvai atpažįstamos. Kognityvinėje lingvistikoje (ir siauriau – kognityvinėje gramatikoje), kurios prielaidomis iš esmės remiama šio straipsnio argumentacija, kalbami terminai turi griežtai apibrėžtą reikšmę, kurios negali perteikti lietuvių kalbotyroje įprasti žymėti ir žyminio terminai. Pastarieji paprastai interpretuojami struktūralistine dvasia, suponuojančia sosiūriškąją *signifiant* vs. *signifié* skirtį. Terminas žymėjimas (angl. *designation*) taip pat vartojamas kognityvinėje lingvistikoje: čia jis reiškia vidinį santykį tarp kalbinės išraiškos semantinės struktūros, arba PREDIKACIJOS, ir pasirinktos jos substruktūros. Ši pasirinktoji semantinė substruktūra (mentalinis esinys) faktiškai yra visos kalbine išraiška reiškiamos predikacijos žyminys, arba *designatum*. Nesunku suvokti, kad taip suprantamo žyminio semantinis turinys teisingai gali būti interpretuojamas tik remiantis visa kalbinės išraiškos predikacija. Ta prasme pastaroji vadinama BAZE, o jos *designatum* – PROFILIU. Taigi profilio sąvoką galima apibrėžti ir per žymėjimo sąvoką. Svarbu tik įsidėmėti, kad profilis yra ypatingas žyminys: jis visada suponuoja bazės sąvoką. Kitaip tariant, bet kurios kalbinės išraiškos žyminys gali būti suvokiamas (vadinasi, ir identifikuojamas) remiantis tik platesniu semantiniu kontekstu. Šio konteksto turinys tapatinamas su kalbinės išraiškos predikacijos aprėptimi. Visas kalboje profiliuojamas turinys sietinas su fonologine raiška, ta prasme jis reiškiamas OBJEKTIVIAI. Tačiau klaidinga būtų manyti, kad tokiu būdu manifesuotajamas visas atitinkamos kalbinės predikacijos turinys. Dalis šio turinio paprastai lieka už objektyviosios raiškos ribų ir suvokėjo (kalbovo resp. klausovo) interpretuojama subjektyviai. Pavyzdžiui, sakiniu *Lėktuvas skrido virš debesų* objektyviai profiliuojama tik tam tikra dinaminė erdvės situacija (tarp lėktuvo ir debesų), nors tokio sakinio predikacija visada suponuoja ir stebėtoją, kuris yra arba lėktuve, arba ant žemės. Suprantama, kad nuo jo padėties priklauso ir subjektyvi profiliuojamo turinio interpretacija, ir galiausiai – visa sakinio perteikiama reikšmė. Jau iš to, kas pasakyta, turėtų būti aišku, kad kognityvistai į lingvistinę reikšmę žiūri pirmiausia kaip į kalba perteikiamos situacijos konceptualizavimo rezultatą. Kitaip tariant, lingvistinę reikšmę sudaro ne kalbinės išraiškos predikacija ir ne jos žyminio turinys, arba profilis, o santykis tarp jų (plačiau žr. Langacker 1987: 183-189; Taylor 2002: 186-204).

² Nors skirtis „tipas vs. instanciacija“ primena tokias, lingvistikoje senesnes tradicijas turinčias, skirtis, kaip „intensionalas vs. ekstensionalas“ ar „reikšmė vs. referencija“, tačiau su pastarosiomis netapatintina. Kognityvinėje gramatikoje instanciacija laikoma esminiu daiktavardinės frazės organizacijos elementu. Būtent tipo instanciacija yra būtinas prerekvizitas tolimesnėms, daiktavardinės frazės konstravimą užbaigiančioms, kognityvinėms operacijoms – kvantifikavimui ir apibrėžtumo / neapibrėžtumo įvedimui. Bendrai instanciacija gali būti apibūdinama kaip tipo projekcija į tam tikrą ekstensyvumą pasižyminčią sritį (arba plokštumą, jeigu šią suprasime abstrakčiau), vadinamą

Jau iš to, kas pasakyta, nesunku nuspėti, kad apibrėžtumo kategorijos *raison d'être* yra komunikacijos akto metu kylančios identifikavimo problemos, o šios kategorijos raiškos vieta, bendrai imant, – diskurso erdvė. Iš tiesų, kai kurio nors daikto tipas gali turėti begalinį tuo pačiu vardu vadinamų „įsikūnijimų konkretybėje“ arba instanciacijų skaičių, tai kyla didžiulė kognityvinė problema ir teorinis klausimas, koku būdu komunikacijos akto dalyviai – adresantas ir adresatas – pasiekia to, kad jų dėmesys būtų nukreipiamas į tą vienintelį egzempliorių? Suprantama, kad kalbos akto iniciatorius – kalbovas – kreipdamas klausovo dėmesį norima linkme turi imtis tam tikrų priemonių tam vieninteliam į diskursą įvedamam egzemplioriui apibrėžti. Tokią jo pastangą galima būtų apibūdinti kaip KOREFERENTIŠKUMO siekį. Tuomet pačią apibrėžtumo sąvoką trumpai galėtume apibrėžti kaip KONTEKSTINĮ (KO)REFERENTIŠKUMĄ (arba diskurso (KO)REFERENTIŠKUMĄ).

Žinoma, toks apibrėžtumo sąvokos apibūdinimas nėra pakankamas, mat jisai neaprepia visų šios kategorijos funkcionavimo kalboje probleminių aspektų. Tarkime, galime kelti klausimą, kiek kalbovas, koordinuodamas diskurso referenciją, naudojasi kalbos sistemos teikiamais resursais ir kiek pragmatinėmis strategijomis. Kadangi kalbos apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo žymėjimo požiūriu įvairuoja, tai ir sisteminių vs. pragmatinių referencijos koordinavimo priemonių proporcijos gali skirtis. Pavyzdžiui, artikelius apibrėžtumui vs. neapibrėžtumui žymėti sistemškai vartojančiose kalbose koreferencijos problemos didžia dalimi sprendžiamos automatiškai. O tokiose netipiškose šiuo atžvilgiu kalbose, kaip lietuvių, koreferentiškumui pasiekti kalbovas, matyt, priverstas im-

INSTANCIACIJŲ SRITIMI (angl. *domain of instantiation*) šios srities apibrėžčiai keliamas vienintelis reikalavimas: jo aprėptyje projektuojami visi galimi tipo pavyzdžiai (instanciacijos) vienas kito atžvilgiu turi užimti skirtingą vietą. Atsižvelgiant į tai, instanciacija tiksliau gali būti apibrėžiama kaip tam tikroje distinktyvumo atžvilgiu relevantiškoje srityje – instanciacijų srityje – atskirą vietą užimanti tipo projekcija. Nesunku numanyti, kad fiziniams objektams tokia distinktyvumą garantuojanti sritis yra fizinė erdvė, o procesams atitinkamai – laikas. Du tuo pačiu metu skirtingose vietose esantys vienodi daiktai negali būti tapatūs, nors jie lengvai suvokiami kaip to paties daiktų tipo skirtingos instanciacijos. Panašiai ir du skirtingu metu atsitikę identiški įvykiai suvokiami kaip skirtingos to paties įvykių tipo instanciacijos, bet jokiū būdu ne tas pats įvykis. Tačiau instanciacijų sritis sudaro ne tik fizinė erdvė ir laikas. Tipo instanciacijos gali būti lokalizuojamos ir abstraktesnėje mentalinėje erdvėje. Pavyzdžiui, instanciacijų sritį gali sudaryti vienas iš hierarchiškai sutvarkytos leksikos (taksonomijos) lygmenų (plg. šio straipsnio 14 išnašą). Tuomet galime kalbėti apie TIPO INSTANCIACIJŲ SRITĮ (plačiau žr. Langacker 1991: 51-73).

tis tam tikrų kalbinių strategijų maksimaliai išnaudodamas šiam tikslui kontekstines galimybes. Nors šie dalykai neištirti, tačiau klaidinga būtų manyti, kad lietuvių kalba prasčiau sprendžia savo referentiškumo (t. y. identifikavimo) problemas nei, pavyzdžiui, anglų ar prancūzų kalbos. Šiuo požiūriu plg.:

- (1) *I ought to sell my car; the engine is almost shot. (pavyzdys iš Langacker 1991: 99)*
,Turiu parduoti savo mašiną; variklis beveik susidėvėjęs.'

Pagrįstai galima teigti, kad lietuviškojo vertimo *variklis* žymi apibrėžtą daiktą, t. y. pirmojo sakinio subjektui priklausančios mašinos variklį. Tiek originalo, tiek ir vertimo daiktavardinės frazės apibrėžtumas išplaukia iš implikacijos, kad tipiška mašina turi vieną variklį.

Sprendami diskurso ir nominalinės referencijos problemas kognityvistai yra apsibrėžę keletą naudingų sąvokų ir kaip terminus pasiūlę jas apibrėžtumo kategorijos aprašui. Šie terminai yra kur kas tikslesni instrumentai kalbamos kategorijos aprašymui, nei miglota žinojimo sąvoka, kuria remiamasi *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (ibid.). Išsamesnis šių sąvokų eksplikavimas užimtų daug (vietos ir) laiko, tačiau paminėti jas ir trumpai apibūdinti būtų pravartu.

Fauconnier (1985) išskėlė MENTALINIŲ ERDVIŲ SVARBĄ. Trumpai mentalinę erdvę galima apibrėžti kaip individo suvokiama sudėtinę situaciją, kurią sudaro įvairiais santykiais siejami elementai. Suprantama, ši situacija gali būti įvairaus sudėtingumo. Be to, individas gali skirti neribotą kiekį mentalinių erdvių ir jomis manipuliuoti. Mentalinės erdvės gali skirtis savo kognityviniu ir loginiu statusu. Nagrinėjamai temai svarbu pastebėti, kad apskritai vienas individas žino apie kito individo mentalines erdves, šis žinojimas gali sudaryti jo paties erdvių tam tikrą dalį. Diskurso metu jo dalyviai išnaudoja šį žinojimą, kitaip tariant, atsižvelgdami į savo mentalines erdves, manipuliuoja atitinkamomis pašnekovo (/ -ų) mentalinėmis erdvėmis. Nesunku suprasti, kad nuo to, kiek diskurso dalyviai numato ar perpranta vienas kito mentalinių erdvių turinį, priklauso ir apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo rodiklių vartojimas kalboje. Tarkime, jeigu adresantas numano, kad adresatas nepajėgus identifikuoti į diskursą naujai įvedamą objektą, jis greičiausiai vartos kurį nors neapibrėžtumo rodiklį, pvz.:

(2) *Parduotuvėje prie manęs priėjo KAŽKOKS žmogus.*

Mentalinių erdvių koordinavimo svarbą diskurse galime pailustruoti pavyzdžiu:

(3) *Teta sako nusimegsianti žiemai šiltą skarą;*
 (a)**šiltoji skara yra iš ožkų vilnos;*
 (b) *šiltoji skara būsianti (turėtų būti) iš ožkų vilnos.*

Kalbovo (S) reiškiamą mentalinę erdvę (sutampančią su kalbėjimo momentu, tikrove) pažymėję R , o SUROGATINIO KALBOVO (S^1) įvedamą mentalinę erdvę – R^1 , jų santykius su savosiomis erdvėmis galėsime pažymėti S (R) ir S^1 (R^1). Nesunku pastebėti, kad surogatinio kalbovo mentalinė erdvė įeina į tikrojo kalbovo mentalinės erdvės apimtį. Tačiau tiesiogiai mentalinio kontakto iš pastarosios (R) su pirmojoje (R^1) egzistuojančiais esiniais nustatyti šiuo atveju negalima. Toks kontaktas įmanomas tik per santykį S^1 (R^1), mat skara egzistuoja tik tetos ketinimų mentalinėje erdvėje, o kalbovo realybėje jos nėra (iš anksto apie ją, regis, jis taip pat nežino). Todėl ir pratęsti (3) sakinį galime tik neišeidami iš minėtos ketinimų mentalinės erdvės (b) atvejis)

Apibūdinamas žymimąjį anglų kalbos artikelį Langackeris (1991: 96 ir t. t.) vartoja giminą anksčiau minėtam AKTUALIOSIOS DISKURSO ERDVĖS terminą. Šis terminas jo apibrėžiamas kaip mentalinė erdvė, aprėpianti pokalbio dalyviams bendrus dalykus bei santykius tarp jų. Šie dalykai betarpiškai yra prieinami kalbovo ir klausovo sąmonei arba (asociatyviai ar paprastos inferencijos keliu) implikuojami ir sudaro pamatą (bazę) diskurso raidai. Savaiame suprantama, kad aktualiosios diskurso erdvės sąvoka suprastina dinamiškai: diskursui rutuliojantis ši erdvė užgriebia naujus esinius, naujas mentales erdves, o senieji pamažu išnyksta iš pašnekovų aktualiosios sąmonės fokuso, taigi ir iš diskurso erdvės.

Minėtas autorius vartoja dar vieną aptariamai temai svarbų, mentalinio kontakto, terminą. Mentalinio kontakto metu aktualios psichinės būsenos individas išskiria SĄMONINGAM ŽINOJIMUI vienintelį tipo T egzempliorių t . Taigi terminas apibrėžiamas psichologiškai. Svarbu pabrėžti, kad mentalinis kontaktas su esiniu gali būti nustatomas nepriklausomai nuo to, ar šis yra realus arba referentinis.

Remdamasis anksčiau aptartomis sąvokomis, Langackeris duoda anglų kalbos žymimojo artikelio (*the*) apibrėžimą, kurį pravartu įsidėmėti

sprendžiant ir lietuvių kalbos apibrėžtumo raiškos (ar žymėjimo) problemas. Jisai sako, kad žymimojo artikelio vartojimas su tipo deskripcija T reiškia, jog (gautoji) daiktavardinė frazė implikuoja:

- (i) aktualiojoje diskurso erdvėje profiliuojamas (žymimas) tipo T egzempliorius t_i yra unikalus ir maksimalus;
- (ii) kalbovas (S) turi mentalinį kontaktą su t_i ;
- (iii) klausovas (H) arba turi mentalinį kontaktą su t_i , arba daiktavardinė frazė viena pati geba šį kontaktą užtikrinti.

Svarbi šio apibrėžimo išvada yra ta, kad kalbovas ir klausovas gali nustatyti mentalinį kontaktą su tuo pačiu tipo egzemplioriumi remdamiesi vien tik apibrėžtumo rodiklį turinčia daiktavardine fraze. Aktualiąją diskurso erdvę supaprastinę iki anaforinio dviejų sakinių junginio ir tardami, jog įvardžiuotinių būdvardžio formų atliekama funkcija palyginama su apibrėžtumo deskripcija, minėtą išvadą galėtume pailiustruoti ir lietuviškais pavyzdžiais. Plg.:

- (4) (a) *Jums reikia to dokumento? Bet jis neišliko.*
- (b) *Jums reikia to dokumento? Bet jūsų pageidaujamas dokumentas neišliko.*
- (c) *Jums reikia to dokumento? Bet pageidaujamas dokumentas neišliko.*

Faktas, kad pavyzdžio (c) variante prieš anaforoje esančią daiktavardinę frazė įterptas įvardinis determinantas būtų perteklinis, rodo, jog į diskurso erdvę anksčiau įvestam dokumentui apibrėžti pakanka įvardžiuotinės formos teikiamos deskripcijos.

Nesunku suvokti, kad keliami unikalumo ir maksimalumo reikalavimai yra glaudžiai tarpusavyje susiję. Tą parodyti galima ir lietuviškais pavyzdžiais. Plg.:

- (5) *Vaikystėje laikiau tris papūgėles: vieną žydrą ir dvi žalias;*
 - (a) *žydroji papūgėlė buvo labai tyli, o*
 - (b) **žalioji papūgėlė buvo labai triukšminga.*
 - (c) *žaliosios papūgėlės buvo labai triukšmingos.*

Sakinys (b) neįmanomas, nes pažeidžia unikalumo reikalavimą. Sakinys (c) yra galimas, nes tenkindamas maksimalumo reikalavimą kartu tenkina ir unikalumo sąlygą (kaip ir (a) sakinyje).

Aptariant įvardžiutinių būdvardžio formų sąsają su apibrėžtumo kategorija, svarbu atsakyti į klausimą, kuo apibrėžiamoji deskripcija³ skiriasi nuo paprastosios. Mat įvardžiutinėms formoms priešinamos paprastosios būdvardžio formos, inherentiškai žymėdamos daiktų ypatybes, taip pat geba teikti nominalines deskripcijas. Galima numanyti, kad objektyvių daikto savybių nurodymo diskurse gali nepakakti kalbovo bei klausovo referencijai koordinuoti (t. y. nukreipti dėmesį į tą patį tipo *T* pavyzdį *t*). Paprastąją deskripciją pavartojus koreferentiškumo problema dažnu atveju tik nukeliama į priekį ir lieka neišspręsta. Dėl to komunikacijos tikslai gali būti nepasiekti. Tarkime, žmona prašo vyro: *Nupirk man dovanų mėlyną skarelę*. Šis nuėjęs į parduotuvę nupirks pirmą pasitaikiusią mėlyną skarelę ir, galimas daiktas, nuvils žmoną. Tačiau kalbos požiūriu jis bus teisus. Bet jeigu žmona paprašys jo: *Nupirk man dovanų mėlynąją skarelę*, vyras greičiausiai supras, kad ji turi omenyje *TA* mėlyną skarelę, kurią jiedu nužiūrėjo prieš kurį laiką lankydamiesi parduotuvėje. Taigi apibrėžiamoji deskripcija reiškia kalbovo ir klausovo žinių (formuojančių diskurso erdvę) santykį su kalbos sakiniu profiliuojamų daiktų pavyzdžiais ir jų gebėjimą (šio žinojimo pagrindu) tuos pavyzdžius išskirti (nustatyti su jais mentalinį kontaktą).

Langackeris (1991: 89-95) apibrėžiamąsias deskripcijas priskiria EPISTEMINĖMS PREDIKACIJOMS⁴. Epistemiškumo sąvokos vartojimas šiuo atve-

³ Deskripcija šiame straipsnyje vadinama kalbine predikacija reiškiamo semantinio turinio apybraiža, kalbos vartotojo atpažįstama kaip vienu ar kitu gramatinės sandaros aspektu reikšminga vertė Daugeiliu atvejų deskripcijos sąvoką be didelio nuostolio gali pakeisti kognityviškai suprantama (žr. toliau) predikacijos sąvoka. Vis dėlto pirmoji labiau tinka kalbant apie semantinio turinio interpretaciją, o antroji – apie jo raišką. Natūralu, kad deskripcijos terminas parankesnis, kai tenka kalbėti apie atskiros fonologinės raiškos stokojančias gramatines vertes – predikacijos terminą tokiais atvejais, dėl suprantamų priežasčių, vartoti kebliau. Apibrėžiamosios deskripcijos sąvoka eksplikuojama antrojoje šio straipsnio dalyje. Axelis Holvoetas, atskirame šio rinkinio straipsnyje (žr. Holvoet, Tamulionienė, 14-17) aptardamas apibrėžtumo kategorijos raiškos būdus, taip pat remiasi apibrėžiamosios deskripcijos sąvoka, tačiau ją supranta tradiciškai, kaip logikoje. Tad jo straipsnyje apibrėžiamoji deskripcija suprastina kaip eksplacitiškai išreikšta ar tik iš konteksto implikuojama daiktavardinio junginio semantinė apibrėžtis, nustatanti visus galimus jo referentus.

⁴ Kognityvinėje gramatikoje predikacijos sąvoka suprantama plačiau nei įprasta: ja apibūdinamas bet kurios kalbinės išraiškos semantinis poliūs. Šios lingvistinės paradigmos rėmuose įprasta kalbėti ne tik apie veiksmažodžių, būdvardžių ar prieveiksnių, bet taip pat ir apie daiktavardžių, prielinksnių ir net atskirų morfemų (t. y. šaknų, priesagų (darybos formantų), linksnių galūnių) reiškiamas predikacijas. Tik pastarosios, kaip minimaliems konvenciniams gramatikos vienetams, besąlygiškai suteikiamas dar ir predikato statusas. Suprantama, kad visi predikatai yra predikacijos, bet ne atvirkščiai. Kalbos vienetais kognityvinėje gramatikoje vadinamos tik konvencinės (t. y. vartosenoje įsitvirtinusios)

ju turėtų būti suprantamas. Ne naujiena šis terminas turėtų būti ir *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* skaitytojui: antrajame tome *Gramatinių kategorijų tyrimai* juo buvo operuojama aptariant modalumo tipus (žr. Holvoet, Judžentis: 2004: 82–85). Pats episteminės predikacijos terminas taikomas gana plačiai: jisai aprėpia ne tik apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo (bendrai – apibrėžiamąsias) deskripcijas, bet ir kitus panašaus pobūdžio gramatinius rodiklius. Būdamos iš esmės gramatinės prigimties episteminės predikacijos, bendrai paėmus, yra tos vietos (kalbos sakinyje) per kurias kalbos akto dalyviai nustato kontaktą su suvokiama situacija ir susieja šią su savo žiniomis bei išorinėmis aplinkybėmis. Taigi episteminėms predikacijoms priskirtina ir gramatinių laikų raiška (morfemomis ar pagalbiniais veiksmažodžiais), modaliniai žodžiai, veiklo rodikliai ir pan.

Bendrą episteminių predikacijų prigimtį atskleisti padeda kognityvinėje gramatikoje plačiai vartojama PAGRINDO (*ground*; *G*), arba ATSKAITOS TAŠKO (*reference point*), sąvoka bei šiai artimos GRINDŽIAMOJO SANTYKIO (*grounding relation*) ir GRINDŽIAMOSIOS PREDIKACIJOS (*grounding predication*) sąvokos. Beje, atskaitos taško terminas lietuvių skaitytojui taip pat jau turėtų būti atpažįstamas: aptariant veiklo kategoriją minėtame *Gramatikos darbų* rinkinyje, panašia – atskaitos laiko – sąvoka buvo remiamasi inkliuzyvumo kriterijui suformuluoti (žr. Holvoet, Čižik: 2004: 152–154) Pagrindo sąvoką apibrėžia pati komunikacijos akto prigimtis – faktiškai jis (pagrindas) sutampa su kalbovo bei klausovo figūromis. Pastarųjų

kalbos struktūros. Aišku, kad morfeminiai predikatai yra kalbos semantinės struktūros vienetai. Tačiau tą ne visada galima teigti apie likusias predikacijas: kalboje nuolat pasidaroma ir daug naujų struktūrų, kurių reiškiamos predikacijos negali būti apibūdinamos konvencijos terminais.

Platesnis predikacijos sąvokos supratimas tiesiogiai išplaukia iš kognityvinei gramatikai pamatinės SIMBOLINĖS TEZĖS. Šios tezės branduolį sudaro teiginys, kad kalbos gramatinę sandarą iš esmės tesudaro simboliniai vienetai. Simbolinis vienetas apibrėžiamas kaip tam tikros fonologinės struktūros ir atitinkamos semantinės struktūros konvencinė sąsaja. Simboliniai vienetai gali būti įvairaus sudėtingumo, be to, vieni jų kalboje funkcionuoja kaip kategorizuojančios schemos kitų atžvilgiu. Pastaroji jų – schematiškumo – savybė yra svarbi sudarant sudėtingas gramatines struktūras (konstrukcijas), kurių prigimtis, be abejo, išlieka simbolinė. Predikacijoms, kurioms paprastai priskiriama viena ar kita gramatinė vertė, taip pat būdingas schematiškumas ir, vadinasi, kategoriniai santykiai semantiškai turiningesnių struktūrų atžvilgiu. Minimalūs simboliniai vienetai yra morfemos. Juk savaime aišku, kad prasmingai kalbėti apie fonologinių struktūrų semantinę polių, taigi ir apie jų reiškiamą predikaciją, galime tik pradėdami morfemomis. Mat nors fonemoms neabejotinai priskirtina tam tikra kognityvinė vertė, tačiau konvencinės semantinės vertės jos neturi (plačiau žr. Langacker 1987: 97–98; Taylor 2002: 38–60).

santykis su suvokta situacija ir padeda lokalizuoti profiliuojamą procesą laiko bei tikrovės atžvilgiu bei suteikia to proceso dalyviams tinkamą statusą aktualiojoje diskurso erdvėje. Nors pats pagrindas ir juo pamatuotas santykis yra svarbi kalba reiškiamo semantinio turinio dalis, tačiau nebūtinai jie turi būti reiškiama eksplicitiškai, faktiškai kur kas dažniau jie lieka sakinio profilio užribyje. Kuo mažiau pastebimas, arba Langackerio terminais – kuo subjektyvesnis, predikacijos pagrindas bei šio implikuojami grindžiamieji santykiai, tuo ryškesnės (ir objektyvesnės) sakinio profilyje yra pačios grindžiamosios predikacijos. Šį atvirkštinį subjektyvumo vs. objektyvumo santykį lengva pailustruoti dviem to paties turinio frazėmis, plg.: (a) *arbatinukas prie manęs* ir (b) *šis arbatinukas*. Parodomasis įvardis *šis* (b) pavyzdyje implikuoja kalbovo figūrą ir arbatinuko artimą (erdvinį) santykį su ja, bet šie dalykai frazėje eksplicitiškai nereiškiami (neprofiliuojami), kaip tai daroma (a) pavyzdyje.

Šiuo aspektu pažvelgę į epistemines predikacijas, matysime, kad jos visada profiliuoja tik patį grindžiamąjį esinį, o pagrindas ir grindžiamasis santykis tik suponuojami. Šiuo atžvilgiu apibrėžiamoji deskripcija, reiškiamą artikeliais ir profiliuojanti daiktą (tiksliau – kvantifikuotą tipo *T* pavyzdį *t*.) laikytina grindžiamąja predikacija *par excellence*⁵.

Sugrįžtant prie nominalinio apibrėžtumo problemų svarbu patikslinti vieną dalyką. Pati kalbėjimo akto situacija jos dalyvių referencijos koordinavimui teikia ne vieną, o du atspirties taškus: vienas, be abejo, yra PAGRINDAS, kurį sudaro kalbovas / klausovas ir betarpiška jų aplinka, kitas yra vadinamoji ATSKAITOS MASĖ (*reference mass*; R_r), iš kurios ir išskiriamas kiekvienas tipo *T* pavyzdys. Tiksliau atskaitos masė apibrėžiama kaip diskurso erdvėje galimų pavyzdžių visuma.

Apibendrinami galime teigti, kad kalbovas ir klausovas komunikavimo metu iškylančius mentalinės referencijos koordinavimo uždavinius sprendžia remdamasis dviem atskaitos taškais: abiejų sudaromu

⁵ Derėtų pastebėti, kad tikrinių vardų ir asmeninių įvardžių apibrėžtumas episteminiams predikacijoms nepriklauso, – jis yra prigimtinis, t. y. reiškiamas semantiškai, objektyviai. Tikriniai vardai patys geba užtikrinti kalbovo ir klausovo mentalinį kontaktą su savo įvardijamais referentais: šis jų gebėjimas tiesiogiai išplaukia iš kultūriškai apibrėžto idealizuoto kognityvinio modelio (ICM: Lakoff 1987: 68-76), kuris suponuoja, kad vardai prototipiškai suteikiami unikaliems individams. Pirmojo ir antrojo asmens įvardžių apibrėžtumą užtikrina kalbos akto ICM.

pagrindu ir atskaitos mase, kurios apimtį apibrėžia aktualioji diskurso erdvė. Atitinkamai apibrėžiamąją deskripciją laikome grindžiamąja (epistemine) predikacija, kuri suponuoja klausovą ir kalbovą kaip atskaitos taškus ir patikslina, ar jie yra nustatę mentalinį kontaktą su vieninteliu tipo T pavyzdžiu t_i . Tolesnis patikslinimas yra įmanomas nustatant šio pavyzdžio t_i santykį su atskaitos mase R_T (pvz., vartojant santykinius kvantifikatorius).

2.2. Įvardžiuotinių būdvardžio formų sąsaja su apibrėžtumo kategorija

Įvardžiuotines būdvardžio formas siedami su apibrėžiamosiomis⁶ deskripcijomis, neišvengiamai jas turime sieti ir su episteminėmis predikacijomis. Ar šiuo atžvilgiu esama kokių sunkumų? Apibrėžiamąją deskripciją gryniausiu pavidalu reiškia artikeliai. Semantiniu požiūriu tokios deskripcijos reikšmė yra labai bendra. Pavyzdžiui, anglų kalbos žymimojo artikelio *the* reikšmę galime nusakyti bendrais bruožais kaip „unikalios kontekstinės identifikacijos presupoziciją“ (Langacker 2000: 221). Palyginti su artikeliais, įvardžiuotiniai būdvardžiai be apibrėžiamosios reiškia dar paprastąją, prigimtinę, predikaciją. Tačiau papildomą predikaciją reiškia ir kitos apibrėžtumo rodikliais einančios formos. Tarkime, parodomieji įvardžiai, reikšdami apibrėžtumo deskripciją, dar gali atlikti ir deiktinę funkciją. Pastaroji gali būti vykdoma kaip konkretus gestas arba kaip abstraktesnė nuoroda ir dar implikuoti „artimesnis vs. tolimesnis“ sąvoką. Santykiniai kvantifikatoriai, reikšdami neapibrėžtumo deskripciją, kartu gali turėti didesnio ar mažesnio kiekio reikšmę arba implikuoti selektyvumo, egzistencijos idėjas. Pats būdvardis, iš prigimties reikšdamas santykį, modifikuojamo daiktavardžio denotatą patalpina (lokalizuoja) tam tikroje kokybinėje ar kiekybinėje erdvėje, o dažnu atveju ir pamatuoja jį atitinkamos normatyvinės skalės atžvilgiu. Apibendrinami galime teigti, kad visais šiais atvejais apibrėžiamoji deskripcija formuojama ant tam tikro prigimtinio semantinio pamato (bazės). Taigi raiškos priemonių požiūriu tokias deskripcijas tiktų vadinti mišriomis.

⁶ Apskritai apibrėžiamosios deskripcijos terminą derėtų suprasti plačiau, kaip aprėpiantį tiek apibrėžtumo, tiek ir neapibrėžtumo rodiklius. Taip būtų pabrėžiamas skirtumas tarp (gramatinės prigimties) apibrėžiamųjų ir (semantinės prigimties) paprastųjų deskripcijų.

Gramatikos skyriaus seminaruose⁷ buvo kelta mintis (ir jai iš pradžių pritarta), jog apibrėžiamoji (t. y. įvardžiuotinė) būdvardžio forma (pvz., sakinyje *Paduok man raudonąją skarelę*) implikuoja bent du dalykus:

- (i) objektų, tarp kurių identifikuojamas sakinyje minėtas objektas, aibė yra baigtinė;
- (ii) požymių, iš kurių pasirenkamas objektui priskiriamas požymis, aibė yra baigtinė (nes objektų aibė yra baigtinė).

Pastarąją implikaciją patikslinus, jog baigtinė požymių aibė apimanti visus požymius, kokius kalbamos klasės nariams pagal tam tikrą skirstymo kriterijų galima priskirti (angl. *inclusiveness* požymis), ja mėginta pagrįsti pačių būdvardžių apibrėžtumą. Atidėję kuriam laikui į šalį klausimą, ar iš viso verta kalbėti apie būdvardžių apibrėžtumą, atkreipkime akis į tai, kad minėtos dvi implikacijos (tarp kitų) iškeltos, kaip du atspirties taškai apibrėžtumo sąvokai suformuluoti apskritai. Nesunku pastebėti, kad pirmosios implikacijos reiškiamą idėją (kad objektų aibė yra baigtinė) yra artima anksčiau minėtai atskaitos masės (R_7) sąvokai.

Apibrėžiamąsias būdvardžių formas⁸ laikant iš esmės episteminėmis (grindžiamosiomis) predikacijomis, jų funkcinių verčių aprašui faktiškai pakaktų remtis dviem sąvokomis – pagrindo (G) ir atskaitos masės (R_7). Pirmąją sąvoką, kaip atsimername, apibrėžia kalbovo bei klausovo figūros. Būtent šių figūrų santykį su kalboje reiškiamais esiniais ir žymi seminaruose vartotas angl. *familiarity* terminas. Antrąją sąvoką apibrėžia visų diskurso erdvėje galimų pavyzdžių visuma. Trečiasis atspirties taškas – idėja, kad požymių aibė yra baigtinė – minėtam aprašui yra nereikalingas. Faktiškai jis tampa nereikalingas todėl, kad taip suprantamos

⁷ Jau ketvirtį metų iš eilės Lietuvių kalbos instituto Gramatikos skyriuje antradieniais rengiami seminarai, kuriems vadovauja prof. Axelis Holvoetas. Seminarų tikslas – aptarti svarbiausius teorinius gramatikos klausimus ir taip pasirengti naujosios lietuvių kalbos gramatikos rašymui. Seminaruose aptartų temų išvados bei preliminarūs iškilusių problemų sprendimai skelbiami *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* serijoje. Šio straipsnio mintys iš dalies susiklostė jo autoriui oponuojant seminaro vadovo pranešimui apibrėžiamųjų būdvardžių tema. Tame pranešime prof. Axelis Holvoetas, aptardamas įvardžiuotinių būdvardžių vartojimą apibrėžtumui reikšti, pastarąjį pabandė apibrėžti kaip būdvardžio kategoriją. Ir nors vėliau šios minties jis atsisakė (žr. straipsnį šiame rinkinyje Holvoet, Tamulionienė, 22, 29), manau esant prasminga kritiškai pažvelgti į tuomet profesoriaus iškeltus argumentus, juolab kad tokiu būdu galėsime dar tvirčiau įsitikinti, jog apibrėžtumas yra išimtinai daiktavardinės frazės charakteristika.

⁸ Kalbėdamas apie apibrėžiamąsias būdvardžių formas, omenyje turiu tik tuos įvardžiuotinius būdvardžius, kurių vartoseną tiesiogiai gali būti į siejama su apibrėžtumo kategorijos raiška.

apibrėžiamosios deskripcijos iš esmės yra orientuotos į daiktavardinę frazę. Kita vertus, pati mintis, kad įvardžiuotinių būdvardžių vartoseną, iš dalies remiasi implikacija, jog požymių, iš kurių pasirenkamas objektui priskiriamasis, aibė esanti baigtinė, mažų mažiausia yra netiksli.

Jau paviršutiniškai žiūrint matyti, kad baigtinė objektų aibė nesuponuoja minties, jog ir jiems priskiriamų požymių aibė turi būti baigtinė. Remiantis skirtingomis kokybinėmis bei kiekybinėmis erdvėmis (ir pastarųjų dimensijomis), ribotam objektų kiekiui galima priskirti neribotą savybių kiekį. Taigi požymių aibė iš principo negali būti baigtinė. Kitas dalykas, kad ribotą požymių pasirinkimą gali lemti pragmatinės aplinkybės arba arbitralūs (pvz., klasifikaciniai) sprendimai. Visa tai patvirtina ir išsamesnė kalbos faktų analizė.

Pasirinkti reikantišką daikto požymį iš galimų požymių aibės paprastai svarbu išskiriant tą daiktą iš kitų tos pačios rūšies daiktų⁹ tarpo. Kalbamuojų atveju tai siejasi su išskiriamąja įvardžiuotinių būdvardžių funkcija, bet ją aptarsime vėliau. Dabar panagrinėkime vieną banaliausių kasdienės komunikacijos atvejų, kai adresantas, kreipdamasis į adresatą, šio prašo kokį nors daiktą atnešti ar paduoti. Pageidaujamas daiktas paprastai nurodomas išskiriant kurį nors jo požymį. Pastarasis kalboje, žinoma, reiškiamas būdvardžiu. Kad adresatas atpažintų norimą daiktą (nustatytų su juo mentalinį kontaktą), šis išskiriamo požymio atžvilgiu turi būti unikalus tarp kitų pašnekovų akiratyje (aktualiojoje diskurso erdvėje) esančių to paties tipo daiktų. Šią unikalumo idėją ir perteikia įvardžiuotinės būdvardžio formos.

Suprantama, kad nuo tinkamai parenkamo nurodomo daikto požymio priklauso ir komunikacinio uždavinio sėkmė. Tačiau klaidinga būtų manyti, kad unikalus požymio priskyrimas daiktui suponuoja kitų pokalbio akiratyje esančių panašių daiktų išsamią klasifikaciją to požymio atžvilgiu. Jeigu taip būtų, tai žinoma būtų pagrindo teigti, kad bent *ad hoc* sukuriama „baigtinė požymių aibė“. O tai reikštų, kad aktualiojoje diskurso erdvėje esantys panašūs daiktai (to paties tipo pavyzdžiai) nuosekliai vienas su kitu lyginami kurios nors kokybinės ar kiekybinės skalės atžvilgiu ir tam tikra tvarka joje lokalizuojami ar hierarchiškai išrikiuojami.

⁹ Faktiškai turiu omenyje to paties tipo instanciacijas, t. y. apibrėžtumo diskusijai svarbūs tik tie vienarūšiai daiktai, kurie gali būti įvardijami tuo pačiu žodžiu.

Kur kas arčiau tiesos, regis, būtų teiginys, kad pasirenkant identifikavimui svarbų požymį, paisoma vienintelės – unikalumo – sąlygos. O tam pakanka mesti bendrą, „geštaltinį“, žvilgsnį, kurio akiratyje norimas daiktas atpažįstamas, kaip tam tikra savybe išsiskiriantis kitų panašių daiktų fone. Kitaip sakant, koreferentiškumui pasiekti pakanka matymo (ar žinojimo), kad visi likusieji vienaarūšiai daiktai (iš kurių tarpo išskiriamas pageidaujamas) to požymio neturi. Žinoma, šiuo požiūriu čia nediskutuotini tie atvejai, kai unikalus požymio turėtojas pokalbio dalyviams iš anksto pažįstamas, t. y. mentalinį kontaktą su juo jau turi nustatęs ne tik kalbovas, bet ir klausovas.

Pagrįstai galima būtų teigti, kad pragmatinės pokalbio aplinkybės paprastai neteikia galimybių išsamias klasifikacijas suponuojančioms kognityvinėms operacijoms, o skatina kur kas greitesnius ir efektyvesnius atpažinimo būdus. Net jeigu imsime aktualiojoje diskurso erdvėje egzistuojančius to paties tipo daiktus, vieni jų aktualiam žinojimui gali būti išskiriami remiantis vienokiu požymiu, į kitus čia pat gali būti nurodoma jau kitokio požymio pagrindu. Ir šie požymiai nebūtinai turi būti iš tos pačios kokybinės ar kiekybinės erdvės. Pavyzdžiui, lengvai galime įsivaizduoti situaciją, kai tėvas prašo mažamečio sūnaus (kuris dar nemoka skaityti, bet jau pažįsta namų aplinką ir tėvų įpročius):

(6) *Jonuk, paduok mano storąją knygą, o mamai atnešk jos žaliąją knygą.*

Suprantama, kad aktualiai nuorodai gali būti pasirenkamas bet kuris knygos, į kurią kreipiamas adresato dėmesys, požymis, kuriuo ji išskiria iš kitų namų bibliotekos knygų. Identifikacijai reikalingo požymio parinkimui kartais gali pakakti ir pirmo žvilgsnio. Apibrėžtumo deskripcijai užtenka, kad to požymio turėtojas būtų REGIMAI VIENINTELIS. Šią mintį gerai iliustruoja pavyzdys iš *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (1994 : 174):

(7) *Nepraėjo nė valandėlė, kaip jis tarp krutančiųjų skarelių pamatė MĒLYNAJĄ su baltais ruoželiais ir tuojau ją pažino ir išskyrė iš visų tokių ar bent panašių. (Vien)*

Savaip įvairiopą identifikacinių požymių parinkimą liudija ir atskira įvardžiutinių būdvardžių vartojimo sritis – terminai. Juk greta *didžio-*

sios zylės skiriama ir mėlynoji zylė, ir kuoduotoji zylė; greta juodojo strazdo skiriamas ir strazdas giesmininkas ir t. t.

Taigi diskurso apyvartoje esančių objektų koreferentiškumą padedantys užtikrinti jų požymiai pasirenkami santykinai laisvai (t. y. paisant vienintelio – unikalumo – reikalavimo). Šio teiginio nepaneigia atskiri atvejai, kai stilistinio kontrasto sumetimais ar dėl kitų priešasčių kalbamam tikslui pasiekti pasirenkami priešingiems kiekybinės (laiko ar erdvės) skalės poliems atstovaujantys požymiai, arba kai identifikuotini daiktai išrikiuojami toje pačioje kokybinėje (spalvų, garsų, taktilinių pojūčių ir pan.) erdvėje. Plg.:

- (8) *Mobilijam telefonui nusipirkau naują maitinimo elementą; naujasis elementas pasirodė niekam tikęs – teks kurį laiką tenkintis senuoju.*
- (9) *Kaimynė laiko tris kates: baltą, juodą ir rainą; rainoji katė yra meiliausia.*

Panašių pavyzdžių lengvai galime rasti ir tarp terminų. Garniai klasifikuojami: *pilkasis garnys, purpurinis garnys, juodasis garnys*, – o tarp baltųjų garnių net skiriamas *mažasis baltasis garnys* ir *didysis baltasis garnys*!

Kalboje galime rasti ir daugiau tokių pavyzdžių, kai anaforoje einančios daiktavardinės frazės apibrėžiamoji deskripcija formuojama ir savo referentinę funkciją atlieka anksčiau minėtų požymių – paprastųjų deskripcijų – pagrindu. Savaimė suprantama, kad šios deskripcijos gali sudaryti tik ribotą (kartais ir struktūruotą) vienaarūšių požymių eilę. Tačiau čia kalbėti apie išsamią klasifikaciją suponuojančią uždara aibę būtų per drąsu. Galiausiai, apibrėžiamajai deskripcijai aktualiai gali būti pasirenkamas visai kitas požymis, ne anksčiau minėtasis, plg.:

- (10) *Iškilmėms įsigijau tamsų švarką; pasirodė, kad NAUJASIS švarkas man per platus.*

Apibrėžtumo deskripcija (10) sakinyje formuojama *ad hoc* pasirinkto požymio pagrindu, kuris nurodo ne į anksčiau minėtą švarko deskripciją, o į visą sakinio predikaciją, t. y. į švarko pirkimo faktą ir to pirkimo aplinkybes. Todėl deskripcijos „naujasis“ priskyrimas švarkui čia

neraiškia, kad visi kiti subjekto turimi švarkai automatiškai vadintini senaisiais. Tiesiog jie neturi požymio „neseniai įsigytas“.

2.3. Dvi įvardžiuotinių būdvardžių funkcijos ir jų sąsaja su apibrėžiamosiomis deskripcijomis

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje gana išsamiai aptiriamos dvi įvardžiuotinių būdvardžio formų atliekamos funkcijos – išskiriamoji ir nurodomoji¹⁰. Kitaip sakant, įvardžiuotiniai būdvardžiai arba išskiria žinomus daiktus iš kitų, arba nurodo į jau minėtus (tekste) daiktus. Pastaruoju atveju „pirmą kartą minimo daikto individuali ypatybė reiškia paprastuoju būdvardžiu arba kitais žodžiais, o toliau norint pažymėti, kad daiktas žinomas, ta anksčiau minėta ypatybė reiškia įvardžiuotine forma“ (Valeckienė: in Ambrasas, red., 1994: 175). Taigi abi įvardžiuotinių būdvardžio formų funkcijos apibrėžiamos iš esmės remiantis žinojimo kriterijumi.

Tokiam funkciniam įvardžiuotinių būdvardžio formų aprašui galėtume pritarti, neužmiršdami, kad minėtąsias funkcijas atlieka tų būdvardžių reiškiamos apibrėžiamosios deskripcijos kartu su jiems prigimtinėmis semantinėmis deskripcijomis. Pati savaime apibrėžtumo deskripcija tereiškia vieną – nurodomo požymio atžvilgiu daiktas yra unikalus, arba kitais žodžiais – vienintelis toks kalbovo pažįstamas ir klausovo (at)pažįstamas egzempliorius. Pratešdami šias pastabas galėtume teigti, kad tiek išskiriamoji, tiek ir nurodomoji įvardžiuotinių būdvardžio formų funkcija faktiškai yra semantinės, o ne episteminės prigimties. Šias funkcijas pamatuoja pragmatinė diskurso logika, o referencijos koordinavimas vyksta kitu – aukštesniu – lygmeniu. Todėl tiksliau būtų kalbėti apie išskiriamąją ar nurodomąją ĮVARDŽIUOTINIŲ BŪDVARDŽIŲ IR APIBRĖŽIAMĄJĄ (t. y. apibrėžtumo) ĮVARDŽIUOTINIŲ BŪDVARDŽIO FORMŲ (ĮVARDINIŲ MORFEMŲ) funkcijas.

Kaip jau ne kartą buvo minėta, apibrėžiamosios deskripcijos iš prigimties yra grindžiamosios predikacijos. Taigi *de definitione* jos suponuoja pagrindo idėją – šią apibrėžia kalbovo/klausovo figūros – kaip atskaitos

¹⁰ A. Rosinas (1988 : 64), apibūdindamas įvardžiuotinių ir paprastųjų būdvardžių semantinį skirtumą, kalba apie pirmųjų atitinkamai diferencinę ir identifikuojamąją reikšmes.

tašką. Faktiškai tai reiškia kalbovo bei klausovo gebėjimą nustatyti mentalinį kontaktą su tuo pačiu aktualiojoje diskurso erdvėje esančiu tipo T pavyzdžiu t_r . Visa tai yra apibrėžiamosios deskripcijos *conditio sine qua non* ir sudaro jos epistemiškumo pagrindą. Dabar turėtume išsiaiškinti, koku mastu apibrėžiamąsias deskripcijas formuoti padeda kitas minėtas atspirties taškas – atskaitos masė (R_r). Ar visais atvejais jis suponuojamas?

Atsakydami į šį klausimą, žinoma, apsiribosime įvardžiuotiniais būdvardžiais, mat neabejotinai didžiausią svorį atskaitos masės sąvoka turi santykiniais kvantifikatoriais formuojant neapibrėžtumo deskripcijas. Sprendžiant iškeltą uždavinį, pravartu remtis jau minėtu funkcijų aprašu. Atrodo, kad būtent išskiriamoji įvardžiuotinių būdvardžių funkcija labiausiai siejasi su kvantifikacijos, taigi ir su atskaitos masės, sąvoka. Kai į diskurso erdvę naujai įvedamas kuris nors esinys (tipo T pavyzdys t_r), tai jo koreferentiškumą užtikrinanti unikalumo sąlyga gali būti įgyvendinama kažkuriuo būdu išskiriant tą esinį iš kitų to tipo esinių visumos. Visumos aprėptį nustato aktualioji diskurso erdvė. Sėkmingai parinkta būdvardinė deskripcija ir tampa ta nuoroda, kurios atžvilgiu apibrėžtumo deskripcija (įvardžiuotinė forma) fiksuoja norimo esinio (daikto) unikalumą. Visa ši kognityvinė išskyrimo operacija, be abejonės, remiasi bendroje pašnekovams mentalinėje erdvėje esančiu (jis gali būti ir įsivaizduojamas!) maksimaliu rūpimo tipo egzempliorių kiekiu, kurį ir vadiname atskaitos mase. Plg.:

(11) *Paduok mamai ilgąjį šaukštą.*

Kalbamuoju aspektu galima tokia šio pasakymo interpretacija:

- (a) adresatui yra pažįstamas šaukštų asortimentas (maksimalus kiekis (R_r) ir apytikriai turimos jų ypatybės), tačiau sąmoningam žinojimui iš anksto jis nėra išskyręs ILGO ŠAUKŠTO;
- (b) Šią kognityvinę operaciją jis atlieka tik po adresato kreipimosi, vadovaudamasis šio pateikta deskripcija *ilgas* (pastaroji čia atlieka „deiktinę“ funkciją) ir remdamasis žinoma (ar lengvai įsivaizduojama) atskaitos mase, – maksimaliu namie turimų šaukštų kiekiu.

Labai aiškiai atskaitos masės presupozicija remiasi aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio įvardžiuotinių būdvardžio formų vartojimas. Jau

pati aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžių morfemų reikšmė suponuoja turimų omenyje daiktų ar individų tarpusavio lyginimą kurios nors vienos ypatybės atžvilgiu ir daikto (individo) ar daiktų (individų) grupės išskyrimą pagal didesnę (mažesnę) ar didžiausią (mažiausią) tos ypatybės kiekį. Savaiame suprantama, kad tokia kognityvinė išskyrimo operacija suponuoja diskurso erdvėje egzistuojantį maksimalų daiktų ar individų kiekį. Plg.:

- (12) *Drąsesnieji (= visi, kurie drąsesni) berniukai panoro dalyvauti naktiniame skautų žygyje.*
- (13) *Stropiausieji (= visi, kurie stropiausi) mokiniai buvo apdovanoti išvyka į sostinę.*

Pateiktos įvardžiuotinių būdvardžių parafrazės šiuose sakiniuose, regis, adekvačiai atskleidžia atitinkamų daiktavardinių frazių – *drąsesnieji berniukai* ir *stropiausieji mokiniai* – apibrėžtumą. Būtent įvardžiuotinės formos būdvardžio morfologijos priemonėmis išskirtoms individų grupėms čia suteikia unikalumo ir maksimalaus inkluzyvumo požymius. Kitaip sakant, kalbamų daiktavardinių frazių referentai yra visi be išimties individai, kuriems priskiriamas aukštesnis ar aukščiausias kokybės laipsnis¹¹.

Pagrįstai galime kelti klausimą, ar visada į aktualiąją diskurso erdvę įvedamas objektas adresatui iš tiesų yra naujas ir reikalingas specialaus išskyrimo? Juk lengvai galime įsivaizduoti ir kitas (11) pasakymo aplinkybes: adresatui gerai pažįstamas ilgasis šaukštas. Tokiais atvejais referentinį santykį su naujai į diskursą įvedamu objektu užtikrinti pakanka tik apibrėžtumo deskripcijos. Adresato įvedamas semantinės deskripcijos *ilgas* turėtojas adresatui yra pažįstamas. Papildomos kognityvinės kvantifikacijos (išskyrimo) operacijos, vadinasi, ir papildomo atspirties taško – atskaitos masės – šiuokart neprireikia. Kalbovo bei

¹¹ Kitaip tokias formas interpretuoja Adelė Valeckienė (1986: 172, 173). Jos manymu, aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio įvardžiuotinių būdvardžių daugiskaitos formos yra „neindividualizuojančios“, jomis „nurodomi daiktai kaip tam tikros apibendrintos grupės atstovai“. Todėl tai esą silpno apibrėžtumo atvejai. Atitinkamai pateikiamos ir kalbamų formų parafrazės iliustraciniuose sakiniuose: autorė jomis, regis, nepabrėžia išskiriamos grupės unikalumo ir maksimalaus inkluzyvumo. Plg.:

Sode augo puikiausios gėlės, ir prie gražesniųjų (= kurios gražesnės) buvo priraišyti sidabriniai varpeliai. (BalčAP61)

klausovo mentalinis kontaktas su vieninteliu tipo pavyzdžiu, arba šio koreferentiškumas, nustatomas betarpiškai: jį užtikrina vien tik apibrėžtumo deskripcija, taigi faktiškai įvardinė morfema.

Artimi aptartajam yra tradiciškai vadinami daiktų nurodymo atvejai. Jų apibūdinimas *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* jau buvo cituotas. Betarpiškas referencijos santykio nustatymas aiškiausias tuose sakiniuose, kurių anaforoje esančios daiktavardinės frazės semantinė deskripcija tik pakartoja anksčiau minėtą daikto ypatybę. Plg.:

- (14) *Mugėje pirkome ILGĄ ŠAUKŠTĄ uogienei maišyti. ILGASIS šaukštas netilpo nei į vieną stalčių – teko pakabinti ant sienos.*

Tokio tipo anaforiniuose sakinių junginiuose įvardžiuotinėmis būdvardžio formomis apibrėžtumo deskripcija reiškia „gryniausiu“ pavidalu. Kalbos lygmeniu faktiškai turėtume teigti, kad apibrėžtumo deskripcija teikiama ne pačiam daiktavardžiui (šaukštas), o visam daiktavardiniam junginiui (*ilgas šaukštas*). Jis ir yra tikrasis diskurso referentas ir apibrėžtumo predikacijos taikinys. Tokia išvada neturėtų gluminti, nes galiausiai bet kurios kalbinės išraiškos referentas tėra daugiau ar mažiau specifiukuotas mentalinis konstruktas, o ne kažkoks „užkalbinės tikrovės“ daiktas.

Kalbant apie netarpišką koreferentiškumo užtikrinimą, nederėtų pamiršti ir tų atvejų, kai anaforoje atsidūrusios daiktavardinės frazės semantinė deskripcija ne pakartojama, o sukuriama iš naujo visos anksčiau sakinio predikacijos pagrindu. Tarp šių atvejų esama tokių, kai apibrėžtumo deskripcija žymimas vienintelis aktualiojoje diskurso erdvėje esantis (tad savaime unikalčiai identifikuojamas) referentas! Plg.:

- (15) *Antanui pakėlė algą ir jis pagaliau nusipirko kailinius; naujieji kailiniai yra labai šilti.*

Savaime suprantama, kad (15) sakinyje kalbama apie vienintelius Antano kailinius, todėl apie jokią kvantifikaciją (išskyrimą) ir atitinkamai atskaitos masę čia negali būti nė kalbos. Žinoma, kyla klausimas, kam tuomet čia reikalinga apibrėžtumo deskripcija, jeigu referento unikalumą užtikrina pati tikrovės situacija? Pamėginkime įsivaizduoti sakinio pabaigą be jos. Regis, sakinio pratęsimas *nauji kailiniai yra labai šilti* kreiptų

adresatą generinės interpretacijos linkme – paprastai nauji kailiniai būna gerokai šiltesni nei padėvėti. Tokios nepageidaujamos interpretacijos išvengti padeda arba apibrėžtumą teikianti įvardžiuotinė forma, arba posesyvinio kilmininko teikiama determinacinė deskripcija (plg.: *nauji Antano kailiniai yra labai šilti*).

Iš viso to, kas pasakyta, atrodo, išeity, kad vadinamojo anaforinio daiktų nurodymo atvejais apie atskaitos masę nėra prasmės kalbėti. Tačiau plg. sakinį:

- (16) *Mamos darželyje auga visų spalvų tulpės: raudonos, geltonos, baltos, mėsvos ir net juodos; JUODOSIOS tulpės man visų gražiausios.*

Sunku būtų paneigti, kad anaforinė deskripcija *juodosios* čia ne tik pažymi, kad tokios spalvos tulpės jau buvo minėtos anksčiau, bet jas taip pat išskiria iš visų kitų spalvų tulpių tarpo. Tokiam išskiriumi vėlgi, atrodytų, pakanka paprastosios būdvardžio formos. Tačiau tokiu atveju gresia pernelyg bendra baigiamosios sakinio dalies interpretacija, nuo kurios ir gelbsti apibrėžtumo deskripcija (įvardžiuotinė būdvardžio forma). Būtent ji kreipia adresato dėmesį nuo juodų tulpių apskritai į konkrečias mamos darželyje augančias¹² (t. y. į konkretų tipo *T* pavyzdį t.).

Galiausiai įvardžiuotinių būdvardžių funkcinis aprašas teikia patogią progą pakalbėti apie kai kuriuos apibrėžtumo deskripcijų degeneravimo atvejus arba, vaizdžiai tariant, jų raidos akligatvius. Išskiriamoji funkcija, regis, lėmė, įvardžiuotinių formų paplitimą terminų daryboje. Apibrėžtumo diskusijai svarbus tokių daiktavardinių junginių bruožas – fiksuota jų forma: įvardžiuotinių formų vartojimas juose nėra laisvai pasirenkamas. Kitaip tariant, vietoje šių formų negalima pavartoti paprastųjų būdvardžių. Neturėdamos tokios priešpriešos, įvardžiuotinių būdvardžių teikiamos terminų deskripcijos vargiai gali būti interpretuojamos gramatiškai, t. y. kaip apibrėžtumo rodikliai. Žinoma, jeigu tokie terminai būtų vartojami tik generiniuose pasakymuose, įvardžiuotines jų formas dar galėtume laikyti kraštutiniais apibrėžtumo raiškos atvejais. Plg.:

- (17) *Juodieji gandrai savo lizdus suka aukštuose pakrantės šilo medžiuose.*

Apibrėžtumui keliamą unikalumo reikalavimą tokio tipo sakiniuose užtikrina faktas, kad daiktavardinio junginio referentas (juodieji gandrai)

¹² Tai teigdamas, žinoma, atsiribuju nuo galimos taksonominės *juodųjų tulpių* interpretacijos.

faktiškai sutampa su atskaitos masės apimtimi¹³. Padėties šiuo atveju nekeistų ir generine reikšme pavartota vienaskaita (*Juodasis gandras savo lizdą suka ...*). Bendrai tokią apibrėžtumo atmainą galėtume vadinti TIPO APIBRĖŽTUMU¹⁴. Tačiau puikiai žinome, kad terminais kalboje įvardijami ne tik tipai, bet ir jų konkretūs pavyzdžiai. Plg.:

¹³ Atskaitos masė tokiuose bendruose (generiniuose) teiginiuose reikia laikyti ne visus realaus pasaulio individus, kurie gali būti įvardijami atitinkamu pavadinimu, t. y. kuriems tinka tuo pavadinimu reiškiamą tipo deskripcija ((10) pavyzdyje – ne visus pasaulyje gyvenančius juoduosius gandrų), bet visas tas to tipo instancijas, kurios galimos atitinkamo idealizuoto kognityvinio modelio apibrėžiamoje mentalinėje erdvėje. Taip teiginys *Šunys yra draugiški padarai* suponuojami ne visi pasaulio šunys (tarp kurių, kaip žinome, būna ir labai pikti), bet visi galimi šuo tipo deskripcijos egzemplioriai, kurie „užpildo“ kultūriškai determinuoto ICM (prototipinis šuo šiame modelyje yra žmogaus draugas) instancijų sritį. Tayloras (2002: 359) remdamasis Langackeriu (1991: 264) šią sritį, priešpriešindamas ją realaus pasaulio instancijų sričiai, siūlo vadinti „struktūruotu pasaulio modeliu“. Pagrindinis struktūruoto pasaulio bruožas esąs jo NUSPĖJAMUMAS, t. y. jo esiniai yra interpretuojami tam tikru būdu ir turi nuspėjamas savybes.

¹⁴ Šiaip jau kalbos struktūros požiūriu apie vienaskaitos ir daugiskaitos formas yra prasminga kalbėti kaip apie atskiras daiktavardžio kategorijas (apie tokio požiūrio naudą plačiau žr. Langacker 1991: 74–81; tiesa, kadangi tokiu atveju daugiskaitos reiškiamą predikaciją nėra išvedama iš vienaskaitos, jai tenka postuluoti tarpinę – tipo – instancijų sritį, mat morfologinę skaičiaus kategoriją pamatuojanti kvantifikacijos sąvoka apskritai nėra įsivaizduojama be instancijos sąvokos). Tačiau prielaidos generiniuose teiginiuose vartojamų daugiskaitinių ir vienaskaitinių daiktavardžio formų apytikriai lygiavertei interpretacijai susiklosto dėl to, kad daugiskaitos reiškiamą predikaciją *sui generis* tėra „grynuoju“ daiktavardžiu (angl. *bare noun*) reiškiamos tipo predikacijos neribotas daugybinis pakartojimas, arba replikuota (neapibrėžta) masė.

Kalbose, kur skaičiaus žymėjimas privalomas, vadinami grynieji daiktavardžiai gali turėti tiek vienaskaitos, tiek ir daugiskaitos formas, – jų apibrėžtį sudaro ne fonologinio, bet semantinio poliaus turinys, o jis iš esmės prilyginamas tipo deskripcijai, plg. angl. *cat lover* ir liet. *kačių mylėtojas*. Tokia pati deskripcija lietuvių kalboje gali apibūdinti ir daiktavardinio junginio modifikatoriaus, ir dūrinio komponento semantinį turinį, plg. (*nepriklausomas*) *katės būdas, katpėdėlė*. Tad generiniuose teiginiuose į tipo deskripciją tiesiogiai gali būti nurodoma tiek vienaskaitine, tiek ir daugiskaitine forma, plg.:

- (1) *LIŪTAS yra žvėrių karalius.*
- (2) *LIŪTAI yra kilmingi žvėrys.*

Tačiau tokiuose sakiniuose nuoroda į tipo deskripciją gali būti ir netiesioginė, per laisvai pasirenkamą to tipo atstovą (daugiskaitos atveju – per tokių atstovų grupę).

Artikelinės kalbos disponuoja resursais, leidžiančiais išoriškai atskirti kalbamus reikšmių niuansus. Pavyzdžiui, anglų kalboje kai kuriais atvejais galima net trejopa skirtis. Plg. (pavyzdžiai iš Taylor 2002: 363):

- (i) *Cats are carnivores.*
- (ii) *A cat is a carnivore.*
- (iii) *The cat is a carnivore.*

Nors, bendrai imant, visi trys sakiniai išreiškia tą patį teiginį, tačiau būdas, kuriuo jie tą daro, skiriasi. Dėl to faktiškai kiekvienam sakiniui turėtume priskirti skirtingą reikšmę. Didžiausią semantinį kontrastą galima įžvelgti tarp (ii) ir (iii) sakinių: pastarajame apibrėžta daiktavardinė frazė *the cat* nurodo tiesiai į tipo deskripciją, tuo tarpu (ii) sakinyje, šioje vietoje pavartojus neapibrėžtą

(18) *Vakar sode mačiau juodąjį strazdą.*

daiktavardinę frazę *a cat*, tai daroma netiesiogiai – per laisvai pasirenkamą *cat* tipo atstovą. Su tam tikromis išlygomis galėtume teigti, kad (i) sakinio semantinis turinys lygus (iii) sakinio semantiniui turiniui. Tačiau neatmestina galimybė, kad esant palankiam kontekstui, forma *cats* (i) sakinyje gali būti suprantama kaip neapibrėžta daiktavardinė frazė, žyminti laisvai pasirenkamą kačių atstovų grupę (*a cat* daugiskaitinis analogas). Tuomet (i) sakinio interpretacija būtų artima (ii) sakinio interpretacijai. Langackeris (1991: 75; 79) tokiu atveju tarp tipo deskripcijos *cats* ir neapibrėžtos daiktavardinės frazės *cats* postuluoja nulinę derivaciją (angl. *zero derivation*), šią aiškindamas kaip semantinio išplėtimo (*semantic extension*) potipį. Nesunku suprasti, kad generiniuose teiginiuose tarpiškai į tipo deskripciją nurodanti neapibrėžta daiktavardinė frazė yra santykinės prigimties, nes implikuoja vertikalų (kategorinį) santykį tarp tipo ir jo instanciacijos. Tuo atžvilgiu generinių sakinių subjekto pozicijoje einančios neapibrėžtos daiktavardinės frazės semantinis turinys prilygintinas tokios frazės turiniui predikatyvo pozicijoje (Langacker 1991: 64-71; 106). Plg.:

- (A) *MOKYTOJAS anksčiau kaime buvo gerbiamas.*
 (b) *Antanas yra MOKYTOJAS.*

Tiesa, predikatyvo poziciją užimančios neapibrėžtos daiktavardinės frazės santykinė interpretacija yra nulemta pačios sakinio struktūros: sakinio predikatas visuomet reiškia santykį. Be minėto kategorinio santykio implikacijos (b) tipo sakinių profilis tereikštų tapatumo santykį, tuo tarpu tokiais sakiniais kalboje įprasta reikšti inkluzijos santykį. Referencijos atžvilgiu įdomu būtų palyginti visų trijų (i) – (iii) sakinių predikatyvo pozicijoje esančias kalbines išraiškas. Galėtume teigti, kad (i) sakinio predikatyvas *carnivores*, nurodydamas į visus įmanomus šio pasaulio mėsdžių tipus: kates, šunis, meškas, liūtusi, žmones ir t. t., – ir traktuodamas šiuos kaip tam tikro vieno (mėsdžių) tipo replikuotą masę, savo semantiniu turiniu faktiškai priartėja prie „grynos“ daugiskaitinės formos predikacijos (žinoma, jeigu nekreipsime dėmesio į faktą, kad pastarosios referenciją tipo instanciacijų srityje sudaro skaičiaus atžvilgiu iš principo neribotas *carnivore* tipo deskripcijos pakartojimas (replikacija)). Sakinių (ii) ir (iii) predikatyvo pozicijoje esančios neapibrėžtos daiktavardinės frazės *a carnivore* referencijos pobūdis skiriasi: (ii) sakinyje ši frazė žymi laisvai pasirenkamą tipo atstovą (faktiškai – tipo projekciją) „fizinėje“ instanciacijų srityje, o (iii) sakinyje šios frazės denotatas yra projektuojamas (instancijuotas) abstrakčioje tipo srityje. Matome, kad tiek (i), tiek ir (iii) sakinio predikacijos reiškia identifikacijos santykį tipo instanciacijų srityje, skiriasi tik referencijos aprėptys. Todėl šie sakiniai ir suvokiami kaip semantiškai artimi.

Artiklių neturinio lietuvių kalboje skirtumas tarp tiesioginės ir netiesioginės nuorodos į tipo deskripciją generiniuose sakiniuose nėra toks ryškus. Vis dėlto dažnu atveju neapibrėžtumo deskripciją, vadinasi, ir tarpinę referenciją implikuoja sakinio predikacijos pobūdis (iš esmės – jo veiksmožodžio semantika). Plg.:

- (a) *Vilkai šiame miške seniai išnykę.*
 (b) *Vilkas šiame miške – retas žvėris.*
 (c) *Vilką šiame miške dar esu sutikęs.*

Tikriausiai niekas nesiginčys, kad mažiausiai abejonių kelia daiktavardinės frazės *vilkas* neapibrėžtumas (c) pavyzdyje. Tačiau šio sakinio generiniu teiginiu laikyti negalime dėl pernelyg konkretaus predikacijos turinio. Sakiniai (a) ir (b) yra generiniai teiginiai, bet tik pirmajame, kalbant apie vilkų išnykimą tam tikrame areale, faktiškai tiesiai nurodome į pačių vilkų rūšį, t. y. į tipo deskripciją. Sunkiau kalbamos daiktavardinės frazės neapibrėžtumą suvokti (b) pavyzdyje. Vis dėlto šio sakinio predikatas (*yra*) *retas*, reikšdamas tam tikrą subjekto pasirodymo tikrovėje tikimybę, presupponuoja ir atitinkamo tipo instanciaciją, todėl *vilkas* čia į tipo deskripciją nurodo netiesiogiai (žinoma, specifiniame diskurse galima kalbėti apie pačios rūšies, o ne jos atstovų pasirodymo tikrovėje tikimybę). Panašiai neapibrėžtumo deskripciją vienaskaitai turėtume priskirti ir sakinyje *JUODASIS GANDRAS savo lizdą suka aukštoje pakrantėse šilo medžiuose*. Tik toks neapibrėžtumas yra ypatingas – laisvai pasi-

Akivaizdu, kad tokiais atvejais įvardžiuotinių būdvardžių deskripcijas turintys terminai kalboje funkcionuoja kaip neskaidomi leksiniai vienetai, arba frazeologiniai junginiai. Jie iš esmės ir priskirtini žodynui. Fiksotų daiktavardinių junginių įvardžiuotinės formos dėl formalių priežasčių negali atlikti referencijos koordinavimo pareigų diskurse¹⁵. Tačiau tokio junginio referento apibrėžtumas vs. neapibrėžtumas aktualioje diskurso erdvėje gali būti žymimas likusiomis kalbos arsenalo priemonėmis. Plg.:

(19) *Šiandien TAS juodasis strazdas vėl atskrido į mūsų sodą.*

Nurodomoji įvardžiuotinių būdvardžių funkcija, atrodo, semantiškai pagrindė šių formų vartoseną pabrėžiamąja reikšme. Apie tokią įvardžiuotinių būdvardžių reikšmę atskirai kalbama ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*, tik čia, regis, tokia įvardžiuotinių būdvardžių vartoseną gretinama prie jų išskiriamosios funkcijos. Mat čia teigiama, kad „jie neišskiria daikto, tik pabrėžia būdingą, žinomą jo ypatybę“ (ibid.). Tačiau laikytis nuomonės, kad pabrėžiamąja reikšme vartojami būdvardžiai semantiškai artimesni vadinamajai daiktų nurodymo funkcijai, ypač verčia tokio tipo sakiniai, kaip anksčiau aptartas (15). Pagrįstai galima manyti, jog čia deskripcija *naujieji* be pagrindinių savo funkcijų – nurodomosios ir apibrėžiamosios – dar pabrėžia gerą naujų kailinių kokybę.

Pabrėžiamąją reikšmę įvardžiuotiniai būdvardžiai turi tam tikruose uždaruose tekstuose (tautosakoje) ir kontekstuose (uždaruose kalbiniuose kolektyvuose). Dalis jų reikšdami būdingą, žinomą individo ar daikto ypatybę (*senieji tėvuželiai, jaunieji broluželiai, pilkasis akmenėlis* ir t. t.) tampa pastoviais epitetais, tad nėra laisvai pasirenkama daiktavardinio junginio dalis ir negali būti interpretuojama gramatiškai¹⁶. Kiti jų

renkamas tipo atstovas čia ne tik atstovauja tipui, bet ir jį atstoja. Todėl apibrėžtos ir neapibrėžtos daiktavardinės frazės semantinis turinys generiniuose sakiniuose paradoksaliai sutampa, plg. (pavyzdžiai iš Valeckienė 1986: 173, 174):

(a) *Piktoji motė vyrui kelių užkerta.* (SLT 237)

(b) *Gera motė vyrui kelių rodo.* (ErŽ)

¹⁵ Žinoma, galėtume teigti, kad tokias pareigas įvardžiuotinės formos atlieka ribotoje taksonominėje erdvėje. Dėl taksonominės apibrėžiamųjų deskripcijų interpretacijos plg. šiame rinkinyje Holvoet, Tamulionienė (27-28).

¹⁶ Žinoma, galėtume teigti, kad tokių pastovesnių modifikacinių junginių apibrėžtumas reiškiasi

vartojami laisviau. Plg¹⁷..:

- (20) (a) *Filharmonijoje koncertuos garsusis pianistas Dimitrijus Baškirovas.*
 (b) *Filharmonijoje koncertuos garsus pianistas Dimitrijus Baškirovas.*

Sakinių (a) ir (b) semantinio kontrasto esmę sudaro faktas, kad pirmasis sakinytis suponuoja IŠANKSTINĮ adresato (ar adresatų grupės, kultūrinio sociumo) žinojimą, jog subjektas yra garsus (pianistas).

Apibrėžtumo deskripciją vartojant, daikto ar individo kuri nors savybė gali būti pabrėžiama pragmatiniais sumetimais. Plg:

aukštesniu nei aktualusis diskursas lygmeniu. Kitaip tariant, jų apibrėžtumas suvokiamas tam tikrame sociokultūriniame, tarkime, etnografiniame kontekste. Tik tokiame metakontekste įvardžiuotinėmis formomis ir fiksuojamas būdingų junginių (*senas tėvuželis, jauna dukrelė, saldus miegelis ir pan.*) unikalumas, kuris turi būti akivaizdus su tautosakos tradicija susipažinusiems diskurso dalyviams. Aišku, kad tokiu atveju pirmiausia tenka kalbėti apie pačios modifikacinių junginių reiškiamos semantinės deskripcijos apibrėžtumą, o ne apie individualaus jos turėtojo apibrėžtumą. Pastovijų modifikacinių junginių apibrėžtumą galėtume paaiškinti remdamiesi ROLĖS, ARBAVAIDMENS, APIBRĖŽTUMO sąvoka. Langackeris (1991: 71-73), aiškindamas tariamai nelogiškų sakinių, kaip antai *The pope died again* (plg. dar *The king is dead, long live the king!* – R. M.), galimybę, remiasi Fauconnier (1985: 35-81) įsivesta VAIDMENS (angl. *role*) ir (jos) VERTĖS (angl. *value*) skirtimi. Pastaroji laikytina skirties „tipas vs. instanciacija“ specifine atmaina. Vaidmens apibrėžtumas iš plaukiąs iš jo vienatimumo (unikalumo) tam tikrame istoriškai nulemtame PASAULIO TIPE. Vaidmens apibrėžtumą „paveldi“ ir konkrečios jo vertės istorinėse to PASAULIO TIPO INSTANCIACIJOSE. Todėl kai kuriomis apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis (*the pope, the king ir pan.*) kalboje gali būti nurodoma tiek į vaidmens deskripciją, tiek ir į konkretų to vaidmens atlikėją (jo vertės įkūnytoją). Savaimė aišku, kad „referentiškai“ vartojama tokia daiktavardinė frazė visada implikuoja ir abstraktesnę vaidmens deskripciją. Šią savo ruožtu sudaro visų įmanomų atitinkamo pasaulio tipo verčių apibendrinta charakteristika. Taip pat nesunku numanyti, kad kalbamų daiktavardinių frazių apibrėžtumui teisingai suprasti ne visada pakanka aktualaus diskurso konteksto: vaidmens apibrėžtumui suvokti būtinas gerokai platesnis sociokultūrinis metakontekstas, arba Langackerio terminais – istoriškai apibrėžtas pasaulio tipas. Būtent tokio metakonteksto istoriškumas ir leidžia kalboje nepainioti ta pačia apibrėžta daiktavardine fraze žymimų skirtingų esinių: viena vertus, vaidmens deskripcijos ir istoriškai įkūnytos jos vertės, kita vertus, atskirų to paties vaidmens verčių tarpusavyje, mat šios viena nuo kitos yra atribotos atskirais istoriniais laiko tarpais. Todėl diskurso lygmeniu gali būti apibrėžta tiek vaidmens deskripcija (tipo apibrėžtumas), tiek ir atskiras jo vertes įkūnijantys individai („referentinis“ apibrėžtumas). Aptariamų modifikacinių junginių apibrėžtumui suvokti metakontekstą teikia etnografinė tradicija, visų pirma – tautosaka. Būtent iš jos abstrahuojamos šių junginių pastovios semantinės charakteristikos, tampančios atrama „tipinei“ apibrėžtumo interpretacijai. Deja, tokio „tautosakos pasaulio“ istoriškumas yra sunkiai suvokiamas. Šiame metakontekste tipo instanciacijų neskiria atskiri istoriniai laikotarpiai kaip vaidmens verčių atveju. Todėl įvardinėmis morfemomis žymėtų pastovių modifikacinių junginių apibrėžtumas neturi konceptualaus pamato reikštis diskurso lygmeniu ir gali būti motyvuotas vien tik metakonteksto. O šių junginių „referentinio“ vartojimo tekste problema, panašiai kaip ir vadinamo taksonominio (t. y. tipo) apibrėžtumo atveju, sprendžiama kitomis kalbos arsenalo priemonėmis.

¹⁷ Pavyzdys iš minėto prof. Axelio Holvoeto pranešimo.

(21) *Mano geroji močiutė šiandien mane piktai išbarė.*

Šio sakinio daiktavardinės frazės *geroji močiutė* apibrėžtumas išplaukia iš presupozicijos, kad adresatui jau pažįstama deskripcija *gera močiutė*. Greičiausiai jam ne kartą praeityje teko girdėti tokį šio asmens apibūdinimą. Kita vertus, aišku, kad apibrėžtumo deskripcijos referentinė funkcija čia ribota (koreferentiškumui užtikrinti juk pakaktų determinacinės deskripcijos *mano močiutė*), – faktiškai apeliuojama į pačią (jau pažįstamą) individo savybę, taip įtraukiant ją į aktualųjį sakinio predikacijos fokusą, pabrėžiant ją, tačiau tik tam, kad čia pat ją paneigus (sukompromitavus), būtų pasiektas ironijos efektas.

Ieškant pabrėžiamosios vartosenos esmę atskleidžiančio bendro vardiklio, galima būtų teigti, kad šia reikšme vartojami būdvardžiai suponuoja tam tikrą kalbinės bendruomenės susitarimą, arba, vaizdžiai tariant, kolektyvinį adresatą. Tačiau negalime nematyti ir skirtingo įvairių tokios vartosenos atvejų gramatinio statuso. Šiuo atžvilgiu neigiamą gramatinės skalės polių sudaro pastovieji epitetai, o teigiamą – tokios deskripcijos kaip (20, 21) pavyzdžiuose (*garsusis, didysis, gerasis* ir pan.), kurios, kad ir ribotai, bet padeda kreipti klausovo dėmesį į norimą pokalbio referentą.

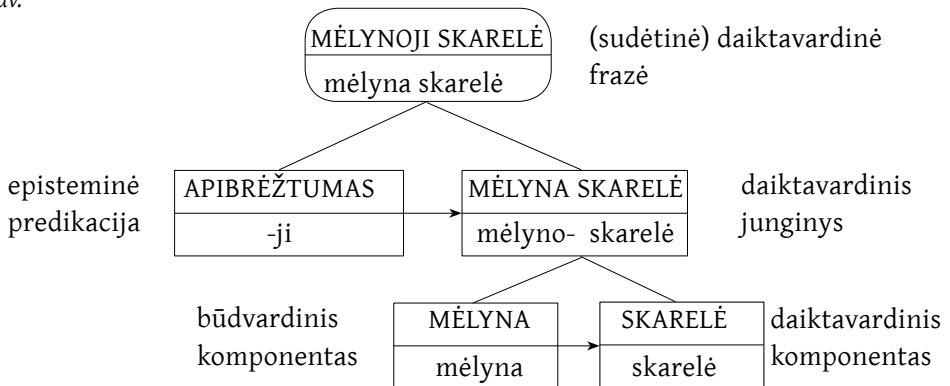
2.4. Apibrėžtos daiktavardinės frazės analizės apmatai

Tą, kas anksčiau buvo pasakyta, norėtusi apibendrinti keletu formalaus pobūdžio pasvarstymų. Pirmiausia pastebėtina, kad iškeltos mintys verčia kitaip analizuoti įvardžiuotinė būdvardžio forma apibrėžtą daiktavardinę frazę. Apibrėžtumo kategorijos raiškos vieta – įvardinė būdvardžio morfema – tik netiesiogiai gali būti siejama su būdvardžio kategorija. Faktiškai jos niekas, išskyrus tai, kad morfonologiškai jinai prisitaikiusi prie būdvardžio linksniavimo sistemos, nesieja su būdvardžio morfologija. Paradigmiškai priešpriešindami paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas, vargu ar galėsime apibrėžti kalbamos morfemos darybinę reikšmę ar gramatinę funkciją. Gramatinę vertę įvardinė morfema įgyja tik priešpriešinant atitinkamus daiktavardinius junginius, pavyzdžiui, *mėlyna skarelė* vs. *mėlynoji skarelė*. Ši priešprieša savo ruožtu įgyja prasmę diskurso lygmeniu (t. y. sintagmiškai), o neretai, anaforiniuose sakinių junginiuose, realizuojama ir tiesiogiai. Todėl pagrįstai galime

Viršutiniai schemas stačiakampiai reprezentuoja semantinę kalbos vieneto polių, apatiniai – fonologinį. Viršutinis užapvalintais kampais stačiakampis pabrėžia sudėtinę struktūrą – daiktavardinį junginį (taip skiriant šį nuo konceptualiai neskaidomų būdvardinio ir daiktavardinio dėmens). Jeigu imsime tik semantinę polių, tai būdvardinis dėmuo schemoje yra konceptualiai priklausomas komponentas, kitais terminais – semantinis funktorius (dėl termino žr. Holvoet, Judžentis 2003a: 15). Priklausomybės kryptį rodo rodyklė (galima pastebėti, kad palyginus su ankstesniuose *Lietuvių kalbos gramatikos darbuose* (žr. Holvoet, Judžentis 2003a: 14–15; plg. Holvoet, Judžentis 2005a: 13–18) aptarta sintaksine priklausomybe, kuri siejama su prijungimo sąvoka, konceptualioji priklausomybė yra priešingos krypties). Iš prigimties reikšdamas santykį tarp tam tikros kokybinės (spalvos) ar kiekybinės erdvės ir schemiškai apibrėžiamo daikto, būdvardis reikalingas papildymo. Šią schemišką būdvardžio struktūros dalį ir papildo (patikslina) konkretaus daiktavardžio deskripcija (semantinis turinys). Kartu šis daiktavardinis komponentas primeta visai sudėtinei struktūrai savo profilį. Schemoje tą rodo paryškintas stačiakampis. Taigi gautasis sudėtinis konceptas [MĖLYNA SKARELĖ] yra daiktas ir atitinkamas junginys – daiktavardis. *Gramatikos darbų* skaitytojams šis priklausomybės santykis yra pažįstamas ir kaip modifikavimo ryšys (ibid.). Daiktavardiniame junginyje būdvardis yra daiktavardžio modifikatorius ir semantinis funktorius, o modifikuojamasis daiktavardis yra pagrindinis junginio narys (angl. *head*), nes atstovauja viso junginio gramatinei kategorijai.

Panašiai samprotaudami, ankstesnę schemą galime papildyti apibrėžtumo deskripcija:

2 pav.

Episteminės predikacijos grindžiamasis pobūdis lemia, kad jos profilis iš esmės čia sutampa su daiktavardžio profiliu. Kitaip tariant, semantiniu (t. y. *designatum*) atžvilgiu itin bendras apibrėžtumo deskripcijos pobūdis leidžia ją laikyti (unikaliai identifikuojamo) daikto apybraiža, o atitinkamą predikaciją – daiktavardžio proforma. Dėl tos priežasties schemos vidurinėsios pakopos komponentai nėra vienas kito atžvilgio išskirti. Kita vertus, apibrėžtumo predikacija yra tiek konceptualiai, tiek (ši kartą) ir morfonologiškai priklausomas frazės komponentas. Priklausomybės kryptį rodo rodyklės vektorius. Nors vidurinėsios schemos pakopos komponentų gramatiniai profiliai sutampa, tačiau kartu šie dėmenys sudaro naujos gramatinės kokybės struktūrą – daiktavardinę frazę. Pastaroji nuo paprastojo daiktavardinio junginio skiriasi tuo, kad kalboje profiliuoja ne daikto tipą, o konkretų jo pavyzdį (instanciaciją). Matome, kad jeigu nekreipsime dėmesio į tam tikrą (grynai morfonologinės prigimties) fonologinio ir semantinio poliaus neatitikimą schemeje, tokiai analizei, kurioje įvardžiutinė būdvardžio forma teikia apibrėžtumo deskripciją VISAM daiktavardiniam junginiui, nėra jokių kliūčių. Ši analizė neprieštarauja kanoniniam apibūdinimui, kad apibrėžtumas yra daiktavardinė kategorija. O kanoninis apibrėžtumo apibūdinimas, kaip žinome, paremtas tipiškų apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo žymėjimo atžvilgiu kalbų duomenimis.

Papildomą, tačiau svarų argumentą, kad aptariamąsias deskripcijos yra orientuotos daugiau į daiktavardžio nei į būdvardžio kategoriją, teikia gana dažnas įvardžiutinių būdvardžio formų vartojimas substantyvizuota reikšme. Svarbų apibrėžtumo diskusijai liudijimą šiuo atžvilgiu pateikia ir pati *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Čia teigiama, kad „ypač taip linkstama vartoti vyriškosios giminės daugiskaitos formas, reiškiančias APIBRĖŽTĄ (išskirta mano – R. M.) žmonių grupę“ (ibid.: 176). Ir pateikiamas pavyzdys:

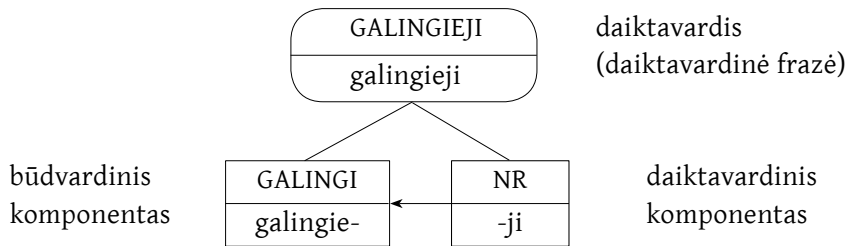
(22) *Valdė Ajastaną ne GALINGIEJI, bet liaudies IŠRINKTIEJI. (Vien)*

Toliau *Gramatikoje* teigiama, kad „taip vartojamos vyriškosios giminės vienaskaitos formas, turinčios APIBENDRINTĄ (išskirta mano – R.M.) asmens reikšmę“. Ir pateikiamas pavyzdys:

(23) *AKYLASIS būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja. (Vaižg)*

Tokio tipo įvardžiuotines formas pagrįstai galima laikyti *per se* apibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis, mat jų referentas – apibrėžta žmonių grupė – sutampa su atskaitos masės aprėptimi¹⁹. Šį ribotą (inkliuzyvinį) apibrėžtumą kalbamos daiktavardinės frazės yra paveldėjusios iš atitinkamų daiktavardinių junginių, o tiksliau – iš sudėtinių daiktavardinių frazių (plg., *galingi žmonės* (= kurie galingi) vs. *galingieji žmonės* (= visi, kurie galingi)), kurių atžvilgiu jas galima būtų laikyti eliptinėmis struktūromis. Substantyvizuotas įvardžiuotines formas konceptualiaja prasme taip pat galime laikyti sudėtinėmis struktūromis, kurių įvardinė morfema yra atgavusi savo pirmąją – pronominalinę – reikšmę, taigi atstoja daiktavardį. Kitaip galėtume tarti, kad iš apibrėžtos sudėtinės daiktavardinės frazės išleidus jos daiktavardinį dėmenį, šio pareigas frazėje perima įvardinė būdvardžio morfema. Kartu su šia morfema redukuota daiktavardinė frazė paveldi ir buvusiosios apibrėžtumą. Tokios frazės įvardinę morfemą laikyti daiktavardžio atstojamąja (semantiškai ir morfologiškai redukuota jo forma) leidžia ir anksčiau iškelta mintis, kad apibrėžiamosios predikacijos iš esmės esančios daiktavardžio proformas. Tuo paaiškinama ir darybinė šios morfemos – nominalizatoriaus (NR) – funkcija. Visa tai, vartojant jau pažįstamus žymenis, galima pavaizduoti schema:

3 pav.

¹⁹ Tokio tipo įvardžiuotinių formų apibrėžtumą dar lengviau suvokti palyginus jas su substantyvizuota reikšme vartojamomis paprastosiomis būdvardžių formomis. Čia irgi galime pasiremti *Gramatikoje* pateiktais pavyzdžiais (ibid.: 176), plg.:

(1) *Pirmiau jis pas SVETIMUS dirbdavo.* (Vrb)

(2) *Geriau su IŠMINTINGU pamesti nekaip su KVALIU rasti.* (Als)

Šiuose sakiniuose daiktavardžiais einantys paprastieji būdvardžiai nežymi apibrėžtos (žmonių) grupės, o atskaitos masės sąvoką tesuponuoja (ja remiasi) tiek, kiek ją suponuoja kiekvienas laisvai pasirinkamas daiktų kategorijos narys. Todėl šias substantyvizuotas būdvardžių formas pagrįstai galime laikyti neapibrėžtomis daiktavardinėmis frazėmis.

Palyginę su pirmąja schema (1 pav.) matysime, kad pastarojoje yra pasikeitusi komponentų priklausomybės kryptis. Ši reanalizė fiksuoja darybinį sudedamosios struktūros momentą. Formaliai žiūrint, nominalizatoriaus funkciją atliekanti įvardinė morfema nei konceptualiai, nei (mor)fonologiniu atžvilgiu nėra savarankiška. Taip pat matome, kad redukuotos daiktavardinės frazės apibrėžiamosios (t. y. apibrėžtumo) deskripcijos raiškos vieta sutampa su daiktavardžio kategorijos raiškos vieta. *Quod erat demonstrandum!*

2.5. Išvados

Vienas straipsnio uždavinių buvo įrodyti, kad apibrėžtumas nėra būdvardžio kategorija, kaip tai teigiama *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*, o, bent jau tradiciškai²⁰, sietinas išimtinai su daiktavardine fraze, kurios pagrindinė funkcija diskurse – referento identifikavimas. Tą, regis, pavyko įtikinamai parodyti. Kartu derėtų pabrėžti, kad nors apibrėžiamoji predikacija (apbrėpianti tiek apibrėžtumo, tiek ir neapibrėžtumo raišką) atlieka referencijos koordinavimo diskurse funkciją, ji yra sietina su daiktavardinės frazės funkcinė vidaus struktūra: tik apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo deskripcija iš daiktavardinio junginio (kuris iki to jau gali būti specifikuotas ir/ar kvantifikuotas) galutinai suformuoja daiktavardinę frazę, taip parengdamas šią sintaksinei var-tosenai ir galiausiai – komunikavimo uždaviniams. Taigi apibrėžiamoji

²⁰ Ronaldas Langackeris (2002), aptardamas anglų kalbos grindžiamąsias sistemas, apibrėžtumo sąvoką sėkmingai taiko ir finitiniams sakiniams. Tai jis daro pirmiausia remdamasis tam tikromis daiktavardinės frazės ir finitinio sakinio sudarymo paralelėmis: kaip vienos grindžiamosios predikacijos per daikto tipo instanciaciją daiktavardį paverčia daiktavardine fraze, taip kitos per proceso tipo instanciaciją veiksmažodį paverčia finitiniu sakiniu. Tiek daiktavardinę frazę, tiek ir finitinį sakinį pagrindžiančios episteminės predikacijos sąlygiškai gali būti suskirstytos į (grynai) „apibrėžiamąsias“ ir „kvantifikacines“. Daiktavardinės frazės atveju „apibrėžiamosios“ predikacijos reiškiamos žymimuoju artkeliu ir parodomaisiais įvardžiais, finitinio sakinio atveju – atitinkamai indikatyvo esamojo ir būtojo laiko rodikliais. Daiktavardinių frazių „kvantifikacines“ predikacijos reiškiamos nežymimuoju artkeliu ir santykiniais kvantifikatoriais, finitiniams sakiniams jų atitikmenys yra modaliniai žodžiai. Toks platus apibrėžtumo supratimas Langackeriui padeda geriau išryškinti ištisį akis krentančius daiktavardinės frazės ir finitinio sakinio vidaus funkcinį struktūrų panašumus. Kita vertus, toks apibendrintas apibrėžtumo sąvokos traktavimas įmanomas tik atliekant savotišką loginę *mutatis mutandis* operaciją šios sąvokos turinyje: daiktavardinės frazės apibrėžtumui svarbus IDENTIFIKAVIMO faktorius kalbant apie finitinio sakinio apibrėžtumą keistinas jam relevantišku EGZISTAVIMO faktoriumi.

deskripcija diskurso lygmeniu signalizuoja apie daiktavardinės frazės referento unikalios identifikacijos galimybę, tačiau šią signalinę funkciją ji gali atlikti tik išskirdama vienintelį daiktavardžiu reiškiamo tipo *T* egzempliorių *t*, ši instanciacijos presupozicija ir verčia apibrėžtumą laikyti pirmiausia daiktavardinės frazės, o ne diskurso kategorija.

Straipsnyje atsisakyta siauro struktūralistinio požiūrio, esą gramatinės kategorijas tesudaro eksplicitiškai reiškiamų kalbos struktūrų sisteminės priešpriešos, pagal kurias galima aiškiai apibrėžti gramatinių funkcijų rodiklius – atitinkamų kategorijų reprezentantus. Laikydami šio požiūrio, gramatinę apibrėžtumo kategoriją, be jokių kliūčių galėtume pripažinti tik artikelinėms kalboms, kurioms, kaip žinia, lietuvių kalba nepriklauso. Pasiryžus ištirti apibrėžtumo kategorijos apraiškas lietuvių kalboje, konkrečiai – jos sąsajas su įvardžiuotinėmis būdvardžio formomis, rodos, kur kas naudingiau postuluoti universalų šios kategorijos pobūdį. Šį universalumą kalbamai kategorijai garantuoja, viena vertus, bet kurios kalbinės komunikacijos uždavinys užtikrinti diskurso esinių koreferentiškumą, kita vertus – bendri kognityviniai daiktavardinės frazės sudarymo pagrindai. Žinoma, tiriant apibrėžtumo kategorijos raišką konkrečioje kalboje, pravartu ir net būtina remtis šiuo atžvilgiu prototipinėmis kalbomis, t. y. tomis kalbomis, kuriose daiktavardinės frazės apibrėžtumas vs. neapibrėžtumas privalomai žymimas atitinkamais rodikliais. Būtent šių kalbų gramatikose apibrėžtomis sąvokomis ir kriterijais tokiu atveju verta pasikliauti.

Apibrėžtumo kategorijos apibūdinimas konceptualiais terminais netrukdo ją interpretuoti gramatiškai. Straipsnyje nuo tokios interpretacijos aiškiau mėginta atriboti tik asmeninių įvardžių ir tikrinių vardų apibrėžtumą. Mat nors šio tipo daiktavardinių frazių apibrėžtumas taip pat sietinas su pagrindo idėja, bet tik tarpiškai – per tam tikrus idealizuotus kognityvinius modelius (ICM). Todėl pagrįstai toks apibrėžtumas gali būti vadinamas semantinės prigimties. Visais kitais atvejais grindžiamasis apibrėžiamosios predikacijos pobūdis visų pirma remiasi SUBJEKTYVIAI SUVOKIAMO PAGRINDO, kurį iš esmės tesudaro kalbovo bei klausovo figūros, idėja. Kaip papildomas atspirties taškas šioms predikacijoms formuoti gali būti pasitelkta atskaitos masės (R_r) idėja. Patys pagrindo figūrų – kalbovo resp. klausovo – santykiai su apibrėžiamąja deskripcija (grindžiamieji santykiai), t. y. apibrėžtumo ar neapibrėž-

tumo rodiklių pasirinkimo pragmatiniai motyvai, diskurso referentų nurodymo strategijos resp. atpažinimo instrukcijos ir pan., pačioje daiktavardinėje frazėje neatsispindi ir gali būti implikuojami tik iš konteksto²¹. Subjektyviai suvokiamas pagrindas lemia, kad, pavyzdžiui, apibrėžtumo deskripcija (gryniausiu pavidalu) težymi daiktavardinės frazės referento unikalios kontekstinės identifikacijos presupoziciją. Neapibrėžtumo deskripcija, atvirkščiai, signalizuoja, kad tokia identifikacija, remiantis vien daiktavardine fraze, yra negalima. Toks abstraktus apibrėžiamųjų predikacijų turinys sieja jas su kitomis episteminėmis predikacijomis, kaip antai gramatinių laikų, modalumo, veiklo raiška. O episteminės predikacijos, būdamos tos vietos sakinyje, per kurias kalbos akto dalyviai nustato kontaktą su suvokiama situacija, *de definitione* yra gramatinės prigimties²². Apibrėžiamųjų deskripcijų gramatinei interpretacijai neklūdo ir faktas, kad mažiau tipiniais atvejais, jos papildomai gali reikšti santykinės kvantifikacijos ar deiksės (o tada ir santykinio nuotolio) idėjas. Svarbu tik, kad šios papildomos reikšmės būtų implikuojamos (suvokiamos subjektyviai), o ne eksplisitiškai (t. y. objektyviai) daiktavardine fraze profiliuojamos.

Nėra pagrindo abejoti, kad pagrindinė įvardžiuotinių būdvardžio formų funkcija lietuvių kalboje yra referentinė. Šią funkciją, išskaidydama ją į dvi – daiktų išskyrimo ir daiktų nurodymo – funkcijas, pirmoje vietoje pateikia ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Tokių būdvardžių įvardinę morfemą apibrėžus kaip gramatinės prigimties apibrėžiamąją deskripciją, sietiną su daiktavardinės frazės vidaus funkcinę struktūra,

²¹ Tokių kontekstinių implikacijų galima įvairovė ir tam tikras jų nenusipėjamumas kai kuriuos apibrėžtumo kategorijos tyrėjus paskatino kalbėti apie apibrėžiamųjų deskripcijų „kūrybinių“ pobūdį (žr. Epstein 2002: 73-76; čia autorius pateikia ir platesnę šio požiūrio bibliografiją). Apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo rodiklių reikšmę apibūdinant kaip „kūrybiškai“ interpretuojamą kartu pabrėžiamas šių rodiklių „nesąmoningas“ vartojimas. Taip suprantama kūrybiškos interpretacijos sąvoka iš dalies primena Langackerio vartojamą subjektyvios interpretacijos sąvoką. Tačiau pastaroji turi stiprių gramatinių implikacijų, tuo tarpu pirmoji labiau orientuota pragmatiškai.

²² Čia pravartu dar kartą prisiminti grindžiamųjų predikacijų „gramatiškumo“ apibūdinimą per epistemiškumo sąvoką. Žinoma, niekas geriau to neperteiks už Ronaldą Langackerį, todėl čia jį tiesiog pacituosiu. Pasak jo, „grindžiamąsias predikacijas sudaro nedidelis rinkinys itin sugramatintų elementų, iš kurių vienas turi būti pasirenkamas kaip paskutinis žingsnis sudarant daiktavardinę frazę ar finitinį sakinį. [Šių elementų] apibrėžtys, rodančios, kaip jais žymimas daiktas ar procesas siejamas su pagrindu, aprėpia keletą pamatinių sąvokų, pagrįstai laikomų „episteminėmis“ iš prigimties: tai yra laiko, tikrovės ir identifikacijos sąvokos“ (Langacker 2002: 29).

toliau norėta atidžiau pasižiūrėti, kiek prie referencijos koordinavimo diskurse prisideda paties būdvardžio deskripcija. Kitaip tariant, įdomu buvo išsiaiškinti, kiek ir kaip įvardinės morfemos teikiama apibrėžtumo deskripcija, kuri pati viena tesugeba signalizuoti apie daiktavardinės frazės referento unikalią kontekstinę identifikaciją, „bendradarbiauja“ šiuo identifikacijos reikalu su būdvardžio teikiama semantine deskripcija. Buvo nustatyta, kad įvairiais daiktų nurodymo ir išskyrimo atvejais šis semantinės deskripcijos įnašas yra nevienodas. Mažiausiai reikšmingas jis yra tais atvejais, kai apibrėžtos daiktavardinės frazės referentas neseniai buvo minėtas ir tebėra aktualiojoje diskurso erdvėje (pašnekovų dėmesio centre). Šiais atvejais pagrįstai galime teigti, kad kalbovas anaforoje pakartodamas modifikacinį junginį, automatiškai pasirenka įvardžiutinę būdvardžio formą (o fonologiniu atžvilgiu, sakytume, „įterpia“ į jį įvardinę morfemą). Visais kitais atvejais būdvardinė deskripcija talkina formuojant daiktavardinės frazės apibrėžtumą atlikdama savotišką deiktinę funkciją. Tik ši deiksė nėra tiesioginė, kaip, pavyzdžiui, vartojant parodomuosius įvardžius, o tarpiskai vykdoma per tam tikrą kvantifikaciją, kurios atspirties taškas yra suponuojama atskaitos masė (R_t). Mat pirmą kartą į diskursą įvedamo daikto identifikavimui užtikrinti pasirenkama tik tokia jo semantinė deskripcija, kurios atžvilgiu diskurso akiratyje jis yra vienintelis tarp kitų tokio tipo daiktų.

Straipsnyje buvo aptarti ir kiti įvardžiutinių būdvardžių vartojimo atvejai, kurie ne taip aiškiai rodo referentinę jų funkciją. Neatmestina galimybė, kad stilistiškai apdorotoje kalboje – grožinėje literatūroje, publicistikoje, viešosiose kalbose ir pan. – įvardžiutinės būdvardžio formos gali turėti ir kitų funkcijų, kurioms apibūdinti geriau tinka pragmatikos terminai. Šie dalykai dar nėra pakankamai ištirti²³. Tiesa, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* kalbama apie pabrėžiamąją įvardžiutinių būdvardžių reikšmę, kurią reikėtų laikyti pragmatine šių būdvardžių funkcija (*Gramatikoje* pripažįstama, kad tokios reikšmės įvardžiutinės formos esančios apibrėžtumo kategorijos nuošalėje). Straipsnyje mėginta parodyti, kad visi šie netipiški įvardžiutinių formų vartojimo atvejai vienaip ar kitaip gali būti siejami su referentiniu apibrėžtumu.

²³ Apie tokių funkcijų išskyrimo bei aprašymo sunkumus ir apskritai apie pragmatiškai vartojamų apibrėžtumo vs. neapibrėžtumo rodiklių tyrimų stoką ir tai lemiančias priežastis žr. Epstein (2002: 73-76).

Tik unikalios identifikacijos referentas tokiais atvejais suprastinas plačiau. Postulavus tipologinės instanciacijos sritį, galima kalbėti apie TIPO (TAKSONOMINI) APIBRĖŽTUMĄ terminų daryboje. Tuomet įvardžiutinės būdvardžio formos (ypač generiniuose teiginiuose) nurodo į tipo (rūšies, klasės) apibrėžtumą. Modifikacinis junginys yra ypač tinkamas įvardine morfema fiksuoti pastovias daiktavardžiu reiškiamo tipo savybes. Taip sukuriamos prielaidos VAIDMENS APIBRĖŽTUMUI. Tam tikrų metakontekstų rémuose tokios pastoviosios deskripcijos gali būti interpretuojamos kaip savotiški unikalūs vaidmenys. Faktiškai apibrėžtumo deskripcijos taikiniu (unikaliai identifikuojamu referentu) tokiais atvejais tampa pati modifikaciniu junginiu reškiama semantinė deskripcija.

Visa tai apibendrinant galima konstatuoti, kad visi įvardžiutinių būdvardžių vartojimo lietuvių kalboje atvejai vienaip ar kitaip sietini su apibrėžtumo kategorijos raiška, todėl (pritardami Axeliui Holvoetui; žr. diskusiją šiame rinkinyje in Holvoet, Tamulionienė, 22-28) pelnytai juos galime vadinti APIBRĖŽIAMAISIAIS BŪDWARDŽIAIS.